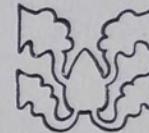

VALLEKILDE - HØRVE
FOLKEBOGSAMLING

H. V. CLAUSEN

FRA HOLBÆK AMT

TOPOGRAFISK-HISTORISKE SKILDRINGER

I unge Folk, som har raske Ben,
gaa trostig til Sjællands Moser!
fra Hegnet sig krummer den svaje Gren
helt fuld af de fineste Roser.
Og tag I kun tykke Støvler paa!
thi vil I paa Mosejorden gaa,
I kommer ej langt med lakerte.
Se Folket, der haardt under Slidets Tugt
kun dagligdags Dont studerte,
trods Nakkens Duvning og Ryggens Bugt,
trods Kaar saa tyngende droje,
har dog en Skælm i sit Øje.

S. SCHANDORPH.

KØBENHAVN

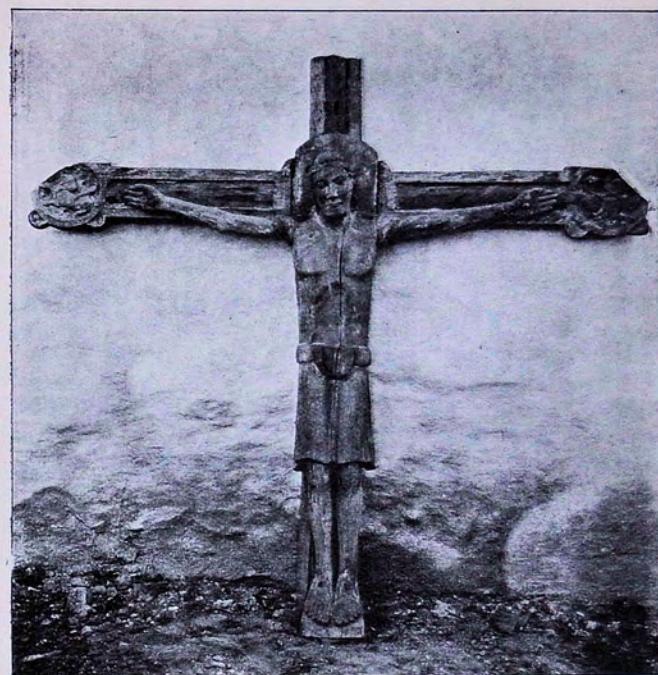
LEHMANN & STAGES FORLAG

* P. HAASE *

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1918

pilealleer fører op. Mens Grundtvigianeren Theodor Hasle, 1866—89 venstres fører i landstinget, 1838—47 var ejer af denne gård, skrev han for Landhusholdningsselskabet beskrivelsen af Holbæk amt. 1847—59 var han ejer af Løve-gård. Forbi Løjesmølle skov. Møllen nedlagt; dens navn betyder Sømølle; det ser også ud til, at der kan have været en sø mellem de indsnævrende bakker syd for gården. Pragtfuld udsigt over Åmosen ligefra Vinskoven til Bromølle. Ved Sønderød ud på landevejen til Bromølle.

Asnæs kirke: Romansk krusifiks.

E. SØNDRE ODSHERRED.

ASNÆS BY er et naturligt udgangssted for udflugter i den sydlige del af Odsherred, fordi den er midtpunktet i dette, med post, apotek, læge, handlende og håndværkere, fordi den har et godt hotel (desuden afholdsbeværtning), fordi den ligger midt i skønne egne, og fordi man ligesom ved Jyderup til hjælp ved udflugterne kan bruge jernvejen i begge retninger. 1916 647 indbg. Kirken har som bygning ingen videre interesse, men den besidder en god, kraftig profileret altertavle fra 1635, der ligesom

Asnæs kirke: Kristi hoved fra krusifixet.

den i Fårevejle hører til typen forud for Lorenz Jørgensens arbejder, en font ikke af den almindelige romanske kampestenstype, men af gotisk karakter med spidsbuede blindinger og af kalksten og en ældre gotisk altertavle (Treenigheden og Bebudelsen). Kirkens bedste skat er dog et dårlig ophængt, romansk krusifix af en stræng og alvorlig type uden overvættet fremhæven af den ydre lidelse, men med et udtryk i åsynet af vilje og tungsind, der vel gør det til det bedste middelalderlige træskærerarbejde i Nordvestsælland. Om issen har Kristus haft en metalkrone,

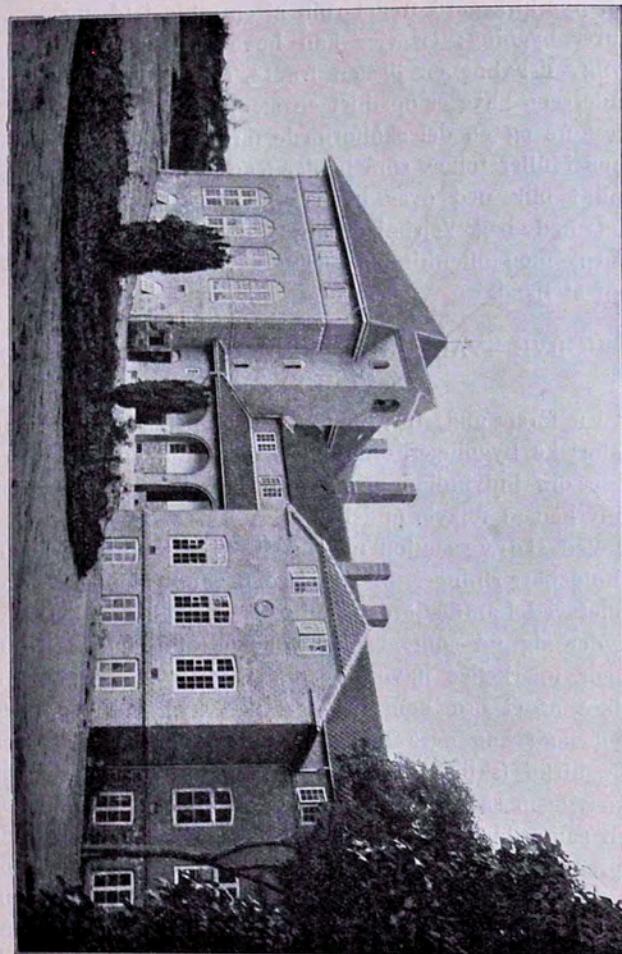
under hvilken håret i tindingerne var synligt. Ved kirke-
muren sydlig gammel grav. — 30—40 m. nordvest for den nye kirkegård fredet ruin af en middelalderlig grund-
muret bygning; en ejer kan have været den Nycolaus Byng, der har en ligsten fra 14. årh. i kirken. I Lars Andersens have er opstillet en sten, hvori er udhugget et kreskors og en del skålformede fordybninger, der af Sophus Müller tolkes som hellige tegn for ilden. Fra sydøst smukt blik ned over byen i lavningen. Når solen er gået ned bag Vejrøj, tegner højdedragets omrids sig skarpt mod aftenhimlen; den mørke masse synes høj som et fjeld.

I. HØRVE—VALLEKILDE—DRAGSHOLM—VEJRØJ —FÅREVEJLE.

En førsterangs tur, forenende den allerskønneste natur, historiske bygninger og minder med smukke vidnesbyrd både om indvinding af ny jord for fædrelandet og om opdyrken af folkets åndelige ager.

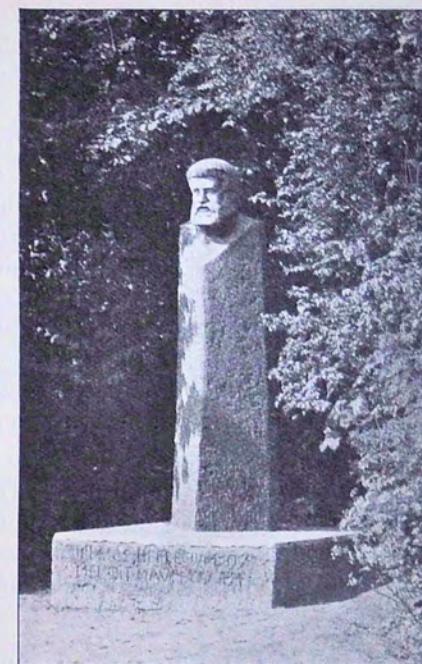
Ved Hørve station mellem Hørve kirkeby og Vejleby afholdsbeværtninger. Det lille sogn vandt mere end noget andet ved Lammefjordens udtørren, 2680 tdr. land, da det skyder sig ud som et næs i den fordums fjord. Kirkebyens mærkelige navn, i ældre tid Hwyrf, Hworf, fortolkes af et ord, som betyder: der, hvor landet vender, men man kan også tænke sig anden forklaring. I den lille kirke (skibet kun 16 alen langt) kalkmalerier på hvelvingen så unge som fra 1564: Dommedag, Kristus og den samaritanske kvinde (et gotisk slot ved siden); kvinde i pragtfuld dragt; præst prækende med løftet finger for to tilhørere, den ene bedende, den anden læsende. Man ser, at helgenerne er forsvundne fra billederne. Vest på; så mod syd mellem kæmpehøje, vest på og ad sti til sidst op på den mægtige kæmpehøj Tinghøj (53 m.) med vid udsigt; anvisning til at stedfæste, hvad man ser. Nu

er man på Vallekilde højskoles grund, et meget anseeligt kompleks af bygninger og plantninger, med udmærket

Vallekilde Højskole.

beliggenhed på en sydskråning med smukke udsigter; det hele også så tiltalende, fordi man gennem bygningernes

Joachim Skovgaard: Triers mindesten. Vallekilde.

og områdets udvidelse kan læse sig til en organisk udvikling; hus er føjet til hus; hvergang det blev nødvendigt. Endelig fordi kunstneriske krav er blevet respekterede. Den gamle hovedbygning står endnu, men er nu kun et annex til den nye fra 1907, et af Nyrops bedste værker; dekorationen af H. Munk. Af andre bygninger kan nævnes Øvelseshuset, Nyrops første mere bekendte værk, indviet 1884; »Korskirken«, af den ældre Bentsen, fra 1882, dekoreret af Troels Trier; »Hytten« af Nyrop. Af kunstværker i og ved højskolen kan nævnes: Ansgar døber, af Dalsgaard, i foredragssalen, og Grundtvig af Joachim Skovgaard, i spisestuen. Joachim Skovgaard

har æren af Odin på Slejner som vejrfloj. Korskirvens altertavle, den hjemvendte søn, er af Holger Roed, men fuldført efter den unge kunstners død af faderen, Jørgen Roed. Marmorbilledet i Øvelseshuset af fra Ingeborg Trier-Hansen, af Johs. Kragh. Schierbeck: Valkyrierne, Louis Moe: Tyr med hånd i fenrisulvens gab. Solbakken, et gammelt hus på vejen ned fra Tinghøj, er dekoreret af Niels Skovgaard. Bedst af alt er dog Ernst Triers mindestøtte af Joachim Skovgaard, granit, på en underligger fra Bethlehem. [Viggo Pedersens »Isak« på Frederiksborg højskole har Trier til model ligesom ægtemanden i Joachim Skovgaards: »Hanna og Pennina« og faderen i Troels Triers »den hjemvendte søn«. På Niels Skovgaards altertavle i Immanuelskirken i København er Trier fremstillet i den brede Peterskikkelse; både Viggo Pedersen og Luplau Jansen har tegnet Trier talende.] Trier ligger jordet på skolens mark: et basrelief i ler af en moder med barn er vistnok af Evens. »Guds visdom er en gåde, en løngang er hans vej, men evig er hans nåde, hans løfter glipper ej.«

Ernst Trier, som her er jordet, var født i et jødisk hjem 1837. 1865 grundlagde han højskolen og ledede den til sin død 1893. Praesten Carl Koch siger om ham: Han var Københavner, men fik sin gerning blandt unge landboere. Han var jøde af øet, og glad og stolt over at høre til »Guds udvalgte folk«. Han havde et glødende dansk sindelag, og han var en af dem, der efter vort folks nederlag i 64 følte sig opildnet til at læge dets sår. Han var rigt udstyret med øvner. Der var mange og smukke toner i hans sjæl. Men grundtonen var hans varme og ydmyge kristentro. Med kraft og glæde talte han til dansk ungdom. Og mangfoldige lyttede til hans ord og glemt dem aldrig. Sammen med Schrøder på Askov og Nørregaard og Bågø paa Testrup blev han grundlægger af den danske folkehøjskole i den form, hvori den arbejdede sig god og stor, selv om det ikke skal glemmes, at Rødding, Hindholm og Marielyst gik forud, og at den ejendommeligste af alle højskolemænd var Chr. Kold på Dalum. Trier var de nævntes ligemand i begejstring og offervillighed,

Dalsgaard: Ansgar dober. Vallekilde højskole.

han overgik dem vistnok i følelsens dybde, der gav sig udslag i en mægtig veltalenhed, som selv den, der i tidens løb er kommen til at stå den grundtvigske åndsretning fjærnt, aldrig vil glemme. En feststemning, sjælden vederfaret, fyldte således den ungdom, der i 1884, var med til indvielsen af øvelseshuset. Triers stemme kan endnu efter en menneskealders forløb lyde i ens øre, fordi hans ord kom fra hjærtet, og man nynner med på den sang af Hostrup, som i de dage hørtes første gang: »Vi fik ej under tidernes tryk«.

Med højskoletankens indtog i Nordvestsælland gik det således til. Trier havde under krigen 1864 været feltdegn og havde da fået viljen til den gerning, som han viede sit liv. Han havde også truffet den unge lægprædikant, skräddersvend Jens Pedersen fra Fårevejle, som talte med liv og varme om den »mageløse« unge præst V. J. Hoff, der var kapellan hos Bonnevieu i Vallekilde. Trier fik så lyst til at begynde i hans nærhed. En klar frostdag i vinteren 1864—65 kørte den unge Lars Dinesen af Kulby ham fra Slagelse nordpå til Vallekilde, hvor han hos Hoff mødtes med en and af en noget anden art, Vilhelm Beck, »en lille, buttet mand, munter og fuld af skæmt«. Trier sagde til Beck: »det var dog kedeligt, om vi her skulle begynde med en falsk enighed«, hvortil Beck svarede: »gak mig fra livet, menneske! Når jeg virkelig er enig med Dem, lad mig da have lov til at være det«. Trier rådførte sig foruden med Hoff især med læreren i Vallekilde

Tranberg og med Jens Pedersen. Lejlighed til skolen tingedes hos gårdejemand Peder Frederiksen, nabo til præsten. Den første skolestue blev 8 alen i kvadrat. Om foråret rejste så Trier rundt i amtet, hvor han især fik tilslutning i Kvandløse ved Holbæk hos lærer Bentsen, og fra Kvandløse fik han også en af de første elever, Niels Thorsen; kom også til Holm på Ubberupsgård ved Kalundborg og lærer Rosendal i Høve. Der udstedtes så et opråb til Odsherreds beboere; det gjaldt en oplysning, der indplanter kærlighed til fædreland, modersmål og det danske folk. Man skulde intet samarbejde have med bondevennerne, der vilde drage ungdommen til Hindholm, men vel med Vilhelm Beck. Anton Nielsen, lærer i Munke-Bjærgby, var grebet af den indre mission, men forstod Trier og skrev om »Hans, der kom på højskolen«. Det var Anton Nielsens egen karl, som under samtale med Trier, medens han kørte for ham til Vallekilde, var blevet begejstret for højskolen. God modtagelse fik tanken også hos Boesen på Rynkevæng ved Kalundborg, hos mejeriforpagter Burchardi på Birkingegård og hos grev Moltke på Nørager. Første vinter var der 31 karle. I den klare novembermorgen, da skolen skulle åbnes, måtte Trier op på en kæmpehøj lige ved gården for at give sit hjærtes luft i tak og børn til Gud. Danebrog hejstes, mens Trier fremsagde: »Hil dig, vor fane!« Den udmærkede jydske bonde N. J. Termansen talte efter: »Udrundne er de gamle dage«, om en oplysning, »der følger os til de simpleste kår, til den mindste gærning og skænker denne dens rette indhold og fulde glæde«. Derefter talte præsterne Brandt fra Rønnebæk og Hoff og af sæländske bønder Niels Jensen fra Stenstrup ved Næstved.

Skolens voxede sig snart stor. Efter initiativ af xylograf Fr. Hendriksen knyttedes der en håndværkerskole til den, hvis første leder var Andreas Bentsen († 1914), søn af læreren i Kvandløse, fra 1887 til 1910 formand for overstyrelsen for de danske skytteforeninger; ligeledes en husflids- og væveskole, og en sømands- og fiskerskole, indtil statens fiskerskole oprettedes. Højskolen afføgte også en valgmenighed, ved hvis kirke Hoff var præst til 1895, dengang annex til kirken i Ubberup. Skolens samlede elevantal har til 1917 været 15701. Efter Triers død er hans svigersøn Povl Hansen forstander.

En yndig sti fører over til Vallekildes smukt liggende sognekirke. Kirkegårdsmuren tildels middealderlig. Kirken selv er af de mere interessante landsbykirker. Den

er bygget af frådsten forneden, kamp foroven; den træsidede apsis har rundbuede blindinger, hvorfra den østlige løftede omslutter et vindue; på nordsiden ses tre tilmurede højtsiddende, smalle, oprindelige vinduer; også to oprindelige døre. Indvendig bæres buen ind til apsis af to søjler med stærk entasis (krummede sider), med en ring og tærningkapitæler med afrundede hjørner. I det nordlige våbenhus en jærnbeslættet egedør med dyrefigurer af udmærket arbejde. — Præstegården hyggelig, malerisk gammel.

I denne præstegård boede fra 1824 præsten Honoratus Bonnevie, hos hvem søstersønnen J. Th. Lundbye kom i besøg. Et af de første landskaber han, 19 år gammel, 1837 udstillede, er et sælændsk landskab, taget lige nord for præstegården. Tilvenstre er kæmpehøjen Hankehøj, bag den ses tilvenstre Sejrøbugten, tilhøje Vejrøj. Billedet er den første åbenbaring af Lundbyes ejendommelighed som landskabsmaler, af hans fine sans for de store, lange, bløde bakkelinjers rytmiske og højtidelige skønhed; der er her for første gang i dansk malerkunst fortalt om storheden i ægte dansk natur med vid udsigt over bølgende bakker med korn og skove til blå sø. Fra begyndelsen af 1840 skriver sig endvidere hans store billede af Vejrøj (i Glyptotheket), taget nord for Vallekilde ved Bjerresø. De tre mellemliggende år havde bragt Lundbye den rigeste udvikling. Alt, hvad han har tilsigtet i det lille, gamle billede, fremtræder forklaret i det store, ny. I det første lukkes udsigten tilvenstre af den store kornmark, i det sidste åbner den sig frit og stort over de flade marker med de bløde bakkelinjer, hvis rytmik er gengivet med den følsomste sans for deres skønhed. (Karl Madsen).

Lige nord for præstegården går en sti af tilvenstre, så man ikke vælger vejen over Bjerresø (middelalderligt Bjæghus). På højre hånd har man først kæmpehøjen Hankehøj og derefter en langdysse. Stien er meget smuk dels ved det bølgende jordsmon, den fører over, dels ved udsigten til Vejrøj, der nu viser sig i hele sin vælde. Sti og vej går ned til og over Tangmose; så tilhøje forbi husene Hestehave ret nær ind på Dragsholm; lige før

alleen ind til gården overskrides kanalen, der fører det i landkanalerne udenom Lammefjorden opsamlede vand ud i havet.

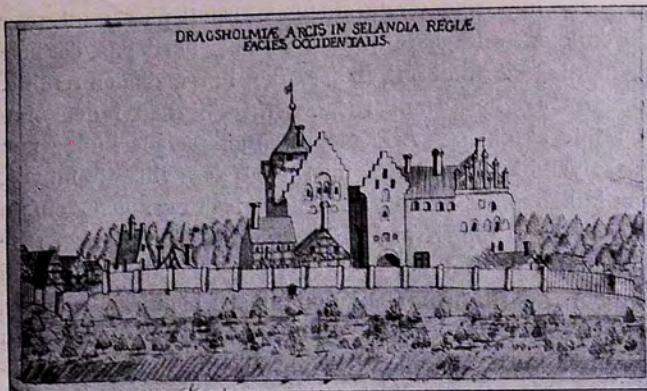
Hankehøj er kendt fra et smukt billede af Lundbye fra 1847 (i den Hirschsprungske samling), hvorom Karl Madsen siger: »middelmådige malere søger gjerne de rige motiver, gode kunstnere kan nojes med dem, der synes fattige og ringe. Trods forskellen i formbehandlingen bringer natur-opfattelsen hos Lundbye ofte den franske maler Millet i erindring. Intet motiv kan være simpelere end dette, en græs-mark med en vogterdræng og nogle køer, en lille høj med et par forblaeste buske op mod en høj luft, hvor runde, hvide skyflokke sejler hen over en dyb blå himmel. Men al den glæde, maleren har følt ved gensynet af den danske natur, fortæller det lille billede for os. Det er så ejendommelig stemningsrigt, i al sin lidenhed så storladent og karakterfuldt, at det eengang set vil være uforglemmeligt for ethvert menneske med nogen sans for kunst«.

Stranden har ved Dragsholm gået betydelig længere ind end nu, men har dog altid været skilt fra Lammefjorden ved en morænevold nær fjorden, langs hvilken vejen Dragsmølle-Vindekilde går. I den store eng øst for herregården findes allevegne i grøfterne saltvandsskaller. Ved landevejen, lige hvor den østre allé svinger ind til Dragsholm, ligger nedenfor morænevolden Skovly, det første landbrug med kornavl i Lammefjorden.

Dragsholm sammen med sin Fruerlund har en stolt beliggenhed midt i lavningen mellem Vallekildehøjerne og Vejrhøj, midt mellem de to vande: Sejrøbugten og den fordums Lammefjord. Smukkest er det måske at nærme sig gården østfra, hvor en lavloftet allee af mange tætstillede stammer — elle, aske og ælme — fører op til den over brede enge og gennem den friske park med det smukke gamle navn Fruerlund. Men det er også smukt vestfra at se borgen stejlt rejse sine hvide mure foran den grønne skov over de vidtløftige udbygninger. Borg og ikke borg, alt murværket i den (6' tykt) er sikkert middelalderligt, men sidst i 17. årh. blev den efter i Svenskekrigen at være afbrændt såvidt muligt moderniseret i tidens

stil: regelmæssige vinduesrækker, frontispice midt over hovedfløjten, alle gayle, tårne og tinder borttagne, det hele hvidkalket. Arkitekturkyndige, der hører til den retning, som nu er mest moderne, sværger til den i dens nuværende skikkelse. Arkæologisk interesserede kunde nok have lyst til at se, hvad mærkeligt den vilde frembyde, når kalken blev banket af. Ældre tegninger giver endnu noget begreb om, hvordan den så ud bag sine volde, grave (endnu for en stor del bevarede) og palissadeværker, med vindebro, porttårn, mægtig donjon, stræbepiller, kamgavle, vægtergang (i øndre fløjs sydmur), store murflader uden vinduer, kun brudte af de små »hemmeligheder«. Indvendig er der meget lidet interessant, end ikke i kapellet. Et portræt her af Cort Adeler henføres til Carl van Mandern. Meget smuk er udsigten fra gangen over den smalle portfløj mod Nexelø og Sejrøbugten.

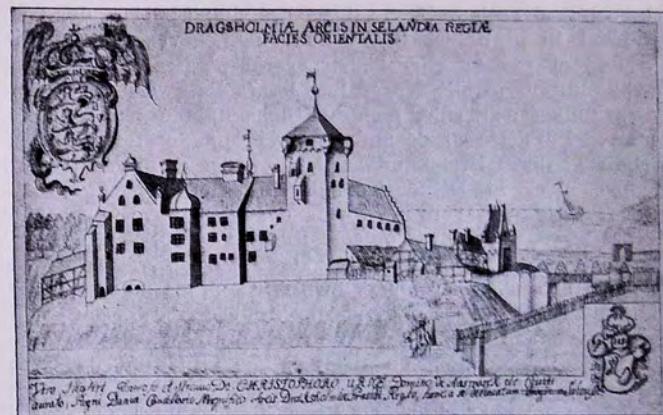
Navnet kommer selvfølgelig af Draget, og Dragh er også det ældste navn, hvorunder borgen findes, senere Dragsholm-Holm var det almindeligt fra 14. årh. at føje til mange herregårdes navn. Mellem 1327 og 1334 må den være befæstet, altså i Danmarks værste opløsningsstid, og Sjælands biskopper havde her middelalderen igennem deres stærkeste fæste. 1370 var den et af bispestolens betydeligste len med 13 hovedgårde, dertil slottet og bispetiende af 45 sogne. Foruden lensmanden var der også en provst på gården; i fællesskab aflagde de regnskab; når bispen døde, holdtes gården kapitlet til hånde. Af bispens lensmænd kan nævnes Fynboen Anders Jakobsen Reventlow, der i 1523 holdt med Christian 2 og derfor mistede sine fynske len, men af sin faders morbror Lage Urne fik Dragsholm; i Grevens fejde faldt han for Assens. Da 1523 den jyske adel var faldet fra Christian 2, stod bispen Lage Urne først ved kongens side, men flygtede så under påskud af angst for Sigbrit her til Dragsholm og deraf til Jylland, hvor han gik over til de nye magthavere. Da Grevens fejde gik over landet, og den store jagt på adelen fandt sted i Januar 1535, reddede også bispen Joachim Rønnow sig hertil sammen med flere herremænd, hvoriblandt Knud Rud til Vedbygård, og slap over Sejrø til Jylland; Eiler Hardenberg skulde forsøre slottet. Grev Christoffers befalings-

Dragsholm. Vestsiden. Efter Resen.

mand greven af Hoya plantede ti svære stykker op øst for borgen i den nuværende have. Stortåret og hele østsiden led meget, sulten indfandt sig, men Ejler førte kvæg, får og svin hen til volden og pinte dem til at brøle højt for at lade belejrerne få den tro, at der endnu var forråd nok. Lange Herman, grevens lensmand på Kalundborg, lagde sig en nat med sine folk tilbåds i graven under slotsporten for at trænge ind ad denne, når den ved daggry åbnedes, men forsvarerne var på deres post, og Dragsholm holdt sig, ligetil Christian 3's hær kom over til Sælland. Joachim Rønnow fik dog aldrig mere fæste og ejendom; strax kongen havde fengslet de katolske bisper 12. Aug. 1536, viste Alsingeren Thomas Sture og Arvid Ulfstand sig 19. Aug. for borgen, tog den i besiddelse i kongens navn og lod affatte en inventarliste, som endnu haves. Dragsholm blev så et af kronens hovedlen; i den følgende tid bekendt ved de lensmænd, som her sad mageligt og stærkt, og ved de statsfanger, det på grund af sin afsides beliggenhed og sine mures styrke kom til at huse.

Til den første slags hører ligetil enevældens indførelse en række af vore betydeligste adelsmænd, hvad der viser, at lenet regnedes blandt de vigtigste. Vi nævner Mogens Gyldenstjerne 1542–49, der 1531–32 havde forsvaret Akershus så djærvt og klogt mod Christian 2 og særlig efter Peder Oxes fald 1558 trods sin høje alder var den indflydelsesrigeste mand i rigsråd og regering; Otto Rud 1549–51, søhelten fra Syvårskrigen; Ejler Hardenberg fik etter, fra 1551, lenet på livstid

Dragsholm. Østsiden. Efter Resen.

uden afgang; han har imidlertid ikke kunnet opholde sig meget her, da han først var hofmester for den udvalgte prins, den senere Frederik 2, og siden rigshofmester; rigskanstlaren Arild Huitfeldt 1597–1609, der her har skrevet en stor del af sin Danmarks riges kronike; 1610–24 rigsråden Oluf Rosensparre, Christian 4's omgang og Tyge Brahes ven, historisk interesseret; 1624–41 rigsskammaren Claus Daa; 1641–44 rigsskammaren Jørgen Vind, dodelig saaret i slaget på Kolberg-heide; 1645–58 rigskanstlaren Christoffer Urne, som bar kronen ved arvehyldingen 1660; han havde ikke ringe teologisk og historisk dannelsse, var beskytter af Lorenz Jørgensen og har sat sit og sin hustru Sofie Lindenovs våben på adskillige af hans værker. Endelig 1658–61 rigsråden Sivert Urne. — Mærkeligt nok havde dette store len, som gennemgående endog meget fornemme adelsmænd var aflagte med, 1565–78 en borgerlig til styrer, Frands Lauridsen; dog kaldtes han officielt kun foged.

Til den anden slags hører slottets forrige indehaver Joachim Rønnow, hvem Christian 3 i sit klageskrift på rigsdagen i København 1536 revsede hårdest af alle bisperne; senere førtes han til Krogen og tilsidst til Gotland; også Ove Bille af Århus (se Tølløse) sad her en kort tid. Dr. Hieronymus Thenner var fra Hessen, men tjente den danske konge i udenrigspolitiken. Da han 1566 vilde forlade Danmark, turde man ikke lade ham gøre dette, da han kendte rigets

hemmeligheder; han blev sat på Kalundborg, 1567 dømt af rigsrådet til at holdes i god forvaring, og var fra 1568 til sin død et par år efter i statsfængsel på Dragsholm. Den navnkundigste af alle fanger har James Bothwell været, før en dronnings ægtefælle, men om hans ophold her fortælles senere. De fleste af de andre kom herind for forbrydelser; fortalte vi deres livsløb udførligt, blev det et bidrag til forskellige sider af Danmarks kulturhistorie. Erik Munk til Hjørne i Halland, som med stor dygtighed havde deltaget i Syvårskrigen, blev 1580 optaget i adelig stand, foretog togt rundt Norge til Hvidehavet og skulde have været sendt ud for igen at opdage Grønland, men var som lensmand i Norge ualmindelig brutal og blev derfor 1586 puttet herind; han rugede over sin skæbne, nedskrev et forsvar af sig, forsøgte at undfly, hængte tilsidst sig selv og blev jordet under galgen; hans sømandsdygtighed arvedes ned på hans søn, den berømte Jens Munk. Fynboen Eiler Brockenhus, om hvem der endnu i hans hjemme går de frygtelige historier, havde forsørt sin svogers enke, og der gik rygter om, at han havde haft et barn med sin søster, som han havde dræbt med egen hånd og derefter myrdet søsteren, ja at han havde forgivet sin moder. På Dragsholm hensank også han i grublerier, der tilsidst slog ud i de vildeste fantasier, hvormed han overhængte kongen og regeringen. Sigfrid Rindschat var en tysk adelsmand, som ægtede en dansk adelskvinde og derved blev ejer af Herningsholm i Jylland. Her pinte han sine bønder, sit tyende, sin hustru over alle begreber; en landsmand af sig gav han mundkurv på, så han kun kunde spise, når herren åhnede denne. Først efter mange års tålsomhed klagede hans hustru til kongen, og han blev hensat i evigt fængsel, men også nu forskaffede hans hustru ham med rørende kærlighed klæder og føde. Sten Bille kom også herind for voldførsel af sin nærmeste slægt. Isaak Pedersen Maaneskjold var i Kalmarkrigen lensmand på Båhus, men blev beskyldt for forræderi og mytteri og sat på Dragsholm. Hans Lindenov til Ørslevkloster i Jylland var kaperkaptajn i Kalmarkrigen, men kunde ikke, da freden blev sluttet, holde op mens legen var god, og lavede mange gale streger på søen og i havnebyer; gamle overfald og drab blev der igen ribbet op i og han kom også hertil 1615. Tre år efter slap han dog ud mod at tjæne kongen syv år i Ostindien; hans bedrifter synes også mere udførte af kådhed end af ondskab. Af en ganske anden art var den arme Niels Svendsen Chronich, der som lektor i Christiania lagde sig ud med de andre præster og prækede

statskirkenes ugudelighed, »den store erzhore«. En tid bar man over med ham, men da han også i København hervede proselyter og viste sig ikke hel troende overfor den augsburgske konfession, blev han sendt til Dragsholm. Da Svenskerne besatte slottet, lod de ham slippe ud, og han drog til Holland, i de tider et fristed for alle ikke-ortodoxe.

Svenskerne var det også, som ganske ødelagde Dragsholm, så kun murene blev stående. Lensmanden Sivert Urne og hans efterfolger Hans Ahlefeld til Glorup, som også ægtede enken Katrine Sehested, boede i Vindekilde. 1664 fik den tit omtalte rentemester Henrik Müller Dragsholm og meget andet gods for sit tilgodehavende til kronen: 312,259 rdl.; det bebyggede gods regnedes til 45 rdl. for hver tønde hartkorn, det øde til 25. Men hans godser og pengetransaktioner voxede ham over hovedet. 1684 gjorde han opbud; året efter var der auktion over hans indbo på Dragsholm. 1688 overtog hans hovedkreditor Manuel Texeira i Hamburg efter en langvarig proces Dragsholm, Annebjærggård og Ellinge med hele Odsherred, 6,265 tdr. hartkorn, for 316,793 rdl., og var dog langtfra fyldestgjort. Han begyndte også snart at sælge. 1694 gik Dragsholm med 1445 tdr. hartkorn og 211 gårde og bol, hvoraf 41 øde, 50 huse og 5 møller over til Frederik Chr. Adeler, Cort Adelers søn, for kun 20,000 rdl., eller 14 rdl. for tønde hartkorn, en spotpris. Snart efter gik det øvrige gods i Odsherred over til staten. Adeler ejede også Sæbygård og oprettede Egemarke, en landsby, der lå øde, til en hovedgård, og det var ham, der gav hovedbygningen det nuværende udseende. 1755 blev godset stamhus, 1785 baroni. 1790 skete et stort mageskifte med staten, som fik sit gods samlet i det nordlige Odsherred, medens den overdrog til Dragsholm 29 gårde og 27 huse i Vallekilde, Hørve og Fårevejle sogne. Af senere ejere skal kun nævnes Georg Fr. Otto Zypheen-Adeler (1810–78) fra 1839, der var en foregangsmann på landbrugets område; han var den første, der 1856 tog dampen i landbrugets tjeneste og som fra 1848 i større stil dyrkede roer. På en af hans moser anlagde hedelseskabet sin første rimpauske kultur. Af 5 gårde i Ordrup dannede han Næsgården og anlagde Ordrup plantage. Det meste af bondegodset bortsolgtes fra 1869; godsets arbejdere gav han 1873 del i overskuddet fra hovedgården. Han var i mange år formand for amtets landøkonomiske selskab og meget virksom for udørringen af Svinninge Vejle (1852–62) og af Lammefjorden; i 13 år var han formand for det danske have-selskab; 1865 blev han medlem af folketinget for Holbæk-

kresen og var sammen med Jacob Scavenius ivrig for Oktoberforeningen, der politisk skulde samle de store og de små bønder; fra 1866 til sin død var han landstingsmand.

Fra Fruerlunden ad sti nordpå til Vindekilde eller fra selve gården nordpå. Langs Sejrøbugten en hede-strækning; på strandmarken lidt sydligere et stort parti smukt blomstrende ungarsk gyvel. Allerede for at komme op til Vindekilde by går det tilvejrs. Byen, der endnu har sin kilde nordlig, er næsten opslugt af Rødegård, der hører til Dragsholm.

Rødegård er opført i midten af 17. árh. meget anseligt af ridefogden Christen Pedersen Poder; her slog i Svenskekrigen først Emanuel af Anhalt sig ned. En dansk kaptajn Robbert, der lå på Samsø, gik sammen med Eiler Hansen i Nordby til Sejrø, fik der flere folk med, landede 22. April 1659, 68 mand stærk, udfør Vindekilde og drog med 46 bønder op til byen, skød vagten ned, brød ind i Rødegård og fangede fyrsten sammen med 8 af hans tjænere uden selv at miste en eneste mand. Uagtet han bød 20,000 rdl. i løsepenge, blev han ført til feltherren Hans Schack i Odense og var fange indtil freden.

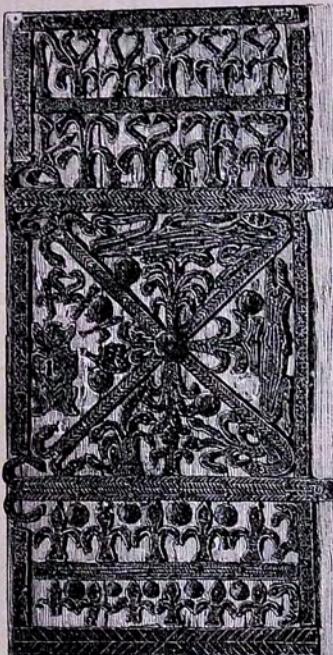
Hinsides Rødegård begynder til venstre den storartede opstigning til Vejrhøj; for hvert skridt bliver udsigten bagud friere og mættigere; havets strålende flade, kystlinjen, strandmarken og strandskoven, Dragsholm med alleer og Fruerlund. Ved Brydebjerg skov er man allerede 41 m. tilvejrs (mindestøtte inde i skoven for Zypphen-Adeler). Så sydøstligst ind i Vejrhøj skov og ad slyngede stier gennem denne forbi to planteskoler; tilsidst en kæmpehøj. Nordvestligst i skoven går så vejen lige op på »hatten«. Vejrhøjgården er kun arbejderboliger; helt til Stubberup skov går Dragsholms grund. På Vejrhøj er man 121 m. tilvejrs i kun 900 m.'s afstand fra havet. Det er ikke Sjælands højeste bakke, men langt den anseligste; Gyldenløves høj ved Skjoldnæsholm (126 m.), øens højeste punkt, går direkte kun 37 m. tilvejrs over

det omliggende jordsmon. Og netop beliggenheden mellem de to flader, havets uendelige og Lammefjordens forholdsvis store, ligesom løfter det tilvejrs. Udsigten selv-følgelig vældig: Man ser Ellemandsbjærget på Helgenæs i en afstand af $8\frac{1}{2}$ mil samt kysten ved Jærnhatten mellem Æbeltoft og Grenå; Hjelm; Samsø; Hinsholmen i Fyn, Kalundborg, Slagelse, Holbæk, Roskilde, Frederiks-borg. Vejrhøj er derfor også et vigtigt punkt i den danske gradmåling og korresponderer med Julianehøj i Horns-herred, Mørkemosebjærg, Kløveshøj og Refsnæs; i anden række også med Knøsen og Saltofte bakke. Amtmand Bille finder udsigten friere og smukkere — ganske vist ikke videre — end fra Pike's Peak i de nordamerikanske Rocky Mountains med dets 14,145 fod. Men man spørger dog: er det ikke bædre at have Vejrhøj selv til baggrund med den herlige profil end her at have de lave horisont-linjer hele himmelbrynet rundt? Og dog efter: er det ikke befridende at ånde heroppe over alt det lave? »Denne mark jeg har så kær, den er bøgeskoven nær, den har stork og den har lærke, den har Danmarks modernmærke: Mod en gammel kæmpegrav vinden blæser ind fra hav.«

Tilbage og forbi Vejrhøjgården langs et malerisk hegnet i Kolås skov; ved at gå et lille stykke frem nás vejen, som man kan følge tilhøjre eller tilvenstre ad meget stejle hæld, så man i skovens udkant ved landevejen er nede på 26 m.; skråningens mægtighed føles måske bedst ved opstigning hernede fra. Allerstejlest mærkes det dog, når man fra Vejrhøjkollen over marker og diger søger ned mod sydvest i retning af en lund på sid jord. Kommer man her ned på strandvejen, fører denne mod nord til Korupskov, mod syd tilbage til Dragsholm. Ved foden af »Bjærgene« hele vejen fattige udflytterboliger.

Er man inde i Kolås skov, kommende fra Vejrhøj, endnu på højden gået tilhøjre, altså mod syd, hilser man på den store bøg, 116' høj (den højeste i Danmark 125'), dog kun o. 300

år gammel. Også sådan et træ har sin historie og kan have haft en forskellig tilværelse til forskellig tid. Det står på dybgrunden morænegrus blandet med ler, og har, hvad der er vigtigst for højdevæxten, læ; nordvestvinden er ellers her tillands værst til at få træerne til at stå i stampe. En smuk tegning af Lundbye viser den forblæste Kolås skov øverst oppe. Først har træet stået nogenlunde frit, så er det på voldsom måde blevet stillet lyst med sterk reproduktion af lave grene, som siden igen smuldrer hen under den opvoxende skov. En bøg af en ganske anden form er den senere omtalte i skoven ved Eskilstrup i Odsherred.

Fårevejle. Kirkedør.

Fra Kolås skovs østre rand går den lige vej forbi store frugtplantager til venstre gennem det hyggelige Stubberup til Fårevejle. Det er længe siden vi har vandret i rigtigt bondeland. Ved stationen Hotel Lammefjord. Kirken havde tidligere en overmåde malerisk beliggenhed ovenpå skrænten mod Lammefjorden, og endnu er det hyggeligt at lejre sig på denne. Kirken selv danner fra nord og

nordøst en fortræffelig masse med sine udbygninger. Den har i modsætning til de fleste kirker allerede fået hvælvinger i 13. århundredes sidste halvdel; ribberne bæres af små søjler med skråt afskårne hovedstykke; den vestre gavls overdel smykkedes samtidig med blindinger og tandskifter. Har bispen allerede i 13. årh. ejet »Drag«, og er det forbindelsen med bispestaden, der har medvirket til

denne indhvælvning, der også træffes i domkirken? I den senere katolske tid fik den nyt kor og tilføjedes tårnet. Meget smuk barok altertavle fra 1641 af samme mester, som har skåret altartavlens i Asnæs 1635; i de sex år har han udviklet sig meget. Degnestol fra 1556; middelalderlig egetræsdør, beslæt med smedejærn; blandt beslagene to dragefigurer.

Det besøgeren af kirken dog mest interesserer sig for, er, når gulvfjælene slás tilsidé, at stirre ned på det indtørrede åsyn af James Hepburn, jarl af Bothwell, Skotlands stors admiral, Marie Stuarts ægtefælle. Nu i højhed, nu i fald. Professor anatomiae Hansen har nylig villet bevise ægheden af liget ved at sammenstille et fotografi af dets ansigt med et fotografi af et authentisk portræt, der endnu er i familiens eje. Lægges fotografierne over hinanden, falder omridslinjerne sammen. Vi skal ikke fremsætte nogen tvivl. Vi skal heller ikke skildre hans liv i Skotland eller hans flugt herfra, ej heller hans tilfangetagelse i Norge o. 1. Septbr. 1567 eller hans ophold på Malmøhus, men kun omtale det såre lidet, man veed om hans ophold på Dragsholm. 28. Juni 1573 skriver den franske gesandt hjem til sin konge: »Kongen af Danmark havde hidtil behandlet Bothwell meget godt, men for få dage siden har han ladet ham sætte i et meget slet og snævert fængsel«. I Eiler Brockenhous' samtidige kalenderoptegnelser hedder det under 16. Juni 1573: Blev den skotske greve indsat på Dragsholm, og under 14. April 1578, at han er død og begravet i Fårevejle kirke. En samtidig skotsk historiker lader ham være sindssyg ved sin død.

Fra Fårevejle til Asnæs enten med jernbanen eller ad de ved næste tur omtalte veje.

II. ASNÆS—HØVE—FÅREVEJLE.

Måske den mest storladne og smukkeste vandring i Sælland i det hele, ialtfald overgås den ikke i Nordvestsælland af nogen anden. At udstrække turen lige til Vejrhøj er nok muligt, men ikke fornuftigt. Ved Vejrhøj gælder det om foruden at nyde det vide, rolige skue fra toppen at foretage den pragtfulde opstigning syd- eller østfra, som ikke fås fra denne side, men fortræffeligt kan forbin-

des med et besøg Vallekilde—Dragsholm—Fårevejle. På den vej, vi idag vandrer, er alt på landjorden mangfoldigt, uroligt, men det holdes i øve af havets majestætiske flade. Hav og bakker, det er næsten alt; skoven træder til side, men gør dog et par steder væsenligt til at forstærke indtrykket. Om udtørringen af Lammefjorden har forringet skønheden, idet bakkerne nu ikke har vand på bægge sider, må den nuværende slægt lade uafgjort. Højsommeren, August, egner sig bedst for udflugten; da svarer de kraftige farver, gyldent og mørkegrønt, bedst til de kraftige former.

Det, turen gælder, er Odsherreds, ja Sjælands mægtigste bakkebjerg, der vel i højde og udstrækning ikke kan måle sig med de fynske bjerge bagom Fåborg, ikke har disses rige vegetation og store skove hængende ned ad siderne, men rejser sig stejlere op af havet, nærmere ud mod dette, og dels herved, dels ved sin smalhed virker mere imponerende. Det er den bakkebue, som østligst begynder i Grevinge sogn, hvor den, ved Smidsbjærg og Luntebjærg (bægge 84 m.), står i forbindelse med en anden bakkebue, der går videre ud i Odsherred udenom Sidinge-fjord. Den sænker sig, hvor Odsherredsbanen skærer igennem, til o. 50 m., hæver sig igen i Dutterhøj til 71 m., holder sig mellem 60 og 90 m. indtil det næste pas i Høve bakker, hvor landevejen er ført igennem i 58 m.s højde, stiger så brat igen indtil Brendeshøj (92 m.), synker sydvest for Veddinge til 47 m., hæver sig efter brat til 95 m. øst for Korup, holder sig derefter stadigt højt, indtil den tager det sidste store tilløb og kulminerer med 121 m. i Vejrhøj i kun 900 m.s afstand fra stranden, falder så på en strækning af 1200 m. 100 m. i retning af Vindekilde for så ganske at fladnes ud ned til Gamle Dragsmølle-gård i 1 m.s højde. Gennem det krummede forløb bliver hele bakkerækken o. 14 km. lang. Bakkeknoldene består mest af moræneler eller grus, hvorimod dalene er sandede.

Fra Asnæs ikke lige til Høve, men østligere over Åse-vang og op på Maglebjærg (86 m.) med dens fire kæmpe-høje og en 200 fod lang dysse. Hidtil har man haft tilbageblik på Lammefjordsbækkenet, hvori det mest fremtrædende er de puklede bakker Rævbjærg og Skår-bjærg til venstre for Asnæs kirke. Og påent er det også at se tilbage på den vej, vi er kommet af; huse med haver, og ved gården nærmest under bakken en smuk lund; på siden af vejens bugtede linje breder sig agrene. Men nu får man aldeles overraskende det frie hav til yderste himmelbryn og den lange herlige kystlinje. Mod det blå hav står de sorte plantager Jyderup skov og Høve skov. Enklere og mere storladent er ikke meget i Danmark. Fra Magle-høj ses i øvrigt Sjælands Odde med havet bagved, Lumsås og Klins høje områder, den flade Ellinge Lyng langs havet, Troldebjærg øst for Højby, Nykøbingbugten med Rørvig bagved, Ulkerup skov, Egebjærg mølle og træ-hegnede kirke (mellem skoven og møllen bakkerne ved Frederiksværk), Horns herred, Sidinge fjord, Grevinge skov, bakkerne nordøst for Grevinge, Grevinge røde kirke, der-over Tusenæs, derover igen langt ude Egstallebjærg i Kø-benhavns amt som et højt mørkt punkt (skoven bagved), Grøntved Oredrev, Knabstrup og Torbenfeld højegne og skove, foran skovene Kundby kirke, Knøsen ved Skam-strup, Højbjærg og Møsten skov, Axelholm Bavnehøj, en lille kende tilhøjre over Asnæs kirke Bassebjærgs lange gran-ryg, Bjærgsted bakker, Saltofte bakke, Vejrhøj, Høve mølle nærværd.

Vestpå forbi møllen; det øverste af Høve by ligger malerisk mellem Møllebakken og Esterhøj (89 m.), som nu bestiges. Igennem sænkningen, »Høve stræde«, er landevejen fra Indsæland til Odsherred udgravet 40 fod ned. Høve er et gammelt knudepunkt for grundtvigsk be-vægelse. Udsigten fra Esterhøj er nogenlunde den samme som fra Maglehøj, men alle linjer forskudt på en ny

måde og Høve skov lige under en. Det nære fremtrædende punkt i vest er Brændeshøj med graner og en lyngplet foran (92 m.). 700 m. nnv. for Høve er der under moræneleret fundet et flere meter mægtigt lag af stenfrit ler med forstening fra en tid, hvor klimaet var arktisk. Fra Esterhøj stejlt ned langs digerne, forbi to andre kæmpehøje, i en vinkel, ud til vejen til Veddinge. Hvor diget støder til vejen, skal man vælge, om man vil videre ad den nordlige rute nærmere havet — den smukkeste — eller sønden om Brendeshøj over Veddinge. Vi følger foreløbig den første, dvs. stikker lige ved diget ned ad markveje til pavillonen ved Høve skov (beværtning om søndagen og ved sommermøder). Østen for skoven ligger Frederiksberg kommunes sanatorium, som hvert år optager 260 kirtelsyge børn. Den østlige del af skoven (70 tdr. ld.) flad, sandet og stenet, er tilgroet med nåleskov; den vestlige meget bakket med et hæld på 50 m., meget leret og stenfattig og gennemgående med frodig bøgeskov, men vestligst fyrrer om et lydeligt bækkløb. Det lønner sig at følge den vestligste brandlinje, som nederst deler mellem nåleskov og løvskov, højere oppe mellem egeplantning og bøg, opad mod skovens højest liggende del; øverst en smuk sti med frodig plantevæxt langs det søndre heg mod øst forbi nok en klukkende bæk og med rundede bakker; tilsidst mere ufrekmeligt. Også nordvestligst mellem fyrrerne er der smukke udsigter med bænke. Herfra fører låge ud til det gode sommerpensionat Hotel Klinten.

Fra hotellet lige opad i syd og så ad den vej, som oppe på højden fører mod sydvest med mange udflyttersteder. Senere bliver der mere ensomt. Ensomheden er dog måske mest fremkaldt ved, at man af de høje bakker tilvenstre aldeles er stængt ude fra synet ind over det tætbebyggede Seland, men stadig har havets øde spejl nedenfor sig. Landskabets store skønhed stiger yderligere, når udsigten åbner sig ned over det langt udskydende

Ordrup Næs, og man er kommet til den kløft, helt på tværs af bakkelandet, gennem hvilken en bæk flyder ned til Skamlebæk vandmølle (mellem træer tilhøje). Et øjeblik ved nedstigningen i kløften (35 m.) er der mellem to knudrede bakker en lukket udsigt til et lille udsnit af Lammefjordsbækkenet med dets åbne vand. Hvor vejen går af tilhøje til møllen, går en anden vej til venstre, som vi følger, først jævnt, så stejlt, så fladt op til et hus. Man får heroppe et stort, samlet landskab foran sig med mange individuelle bakker. Ikke højest, men mest iøjnefaldende er det kasseagtige Disbjærg, der også er tydeligt fra sletten i øst. Kløften er den største af de mange erosionsrader på bakernes nord- og vestside, i sin tid afløb for brælvenes ismasser. Vejrholz ses nu bagest, dog kun som en top mellem alle de andre, ikke som den vældige højde, den andensteds fra set viser sig at være. Også Nexelø kommer frem. Oppe på fladen har man tilvenstre inde ved en plantning det højeste punkt (95 m.) i hele bakkerækken udenfor Vejrholz og dens nærmeste omgivelser. Står man nu stille og ser ud over havet, har man lige ud for sig Ordrup Næs og ligesom ved roden af det Ordrup mølle. Tilhøje Brendeshøj (træklædt) og Esterhøj, tilvenstre det karakteristiske bakkeparti, hvis fornemste punkter er Orhøje og Lerbjærg, derover Nexelø; yderst tilvenstre Vejrholz med dens kæmpehøj-kalot. Bagom plantningen, hvor den slipper nogle skridt længere fremme, kommer pludselig Lammefjordsfladen med, Fårevejle kirke og højskole, Asnæs kirke.

Så bører en vej af ned til Ordrup mølle og by. Ved korsvejen et herligt skue; tilvenstre lunt de to Korupgårde i et hul mellem mange træer og bagude de mægtige Orhøje.

Indervejen sønden om Brændeshøj fører indenfor bakkerne gennem Veddinge by, altså med udsigt ikke til havet men til Lammefjorden, men man kan undervejs be-

søge de høje bakker tilhøjre og derved stadig opnå nye forskydninger af linjerne og ny formgivning. Der erudsigt fra og sti gennem graneholtet på Brændeshøj (92 m.). Fra Maglehøj bag Veddinge overskues måske Lamme-fjorden og dens omgivelser bedst: Veddinge nedenfor; Kolås skov så smukt nedad Vejrholjs hæld; Fårevejle by og kirke et midtpunkt; lidet hav. Bakernes hele halvmånebue fra Høve til Vejrholj. Hinsides den sækning, der fører tværs gennem bakkerne om til Skamlebæk mølle, ligger en smuk, gammel gård, stråtækt, hvidkalket, med midtfremspring på stuehuset. Bag om den kommer man op på Ørnholj, en meget fremtrædende bakke. Udsigten bædre end fra Maglehøj, noget mere hav. Forbi gården i Ris og så tilhøjre ad vejen gennem bakkerne til korsvejen foran Ordrup.

I Veddinge har vi et af Odsherreds sex -inge, den ældste stednavnesform, og i Odsherred den eneste gamle. Det er tydeligt at se, at man i det vejrhardt land har lagt landsbyerne så meget i læ som muligt; det gælder f. ex. Veddinge, Ris, Korup, Ordrup, Stubberup. Både i Veddinge og i Ris boede der i middelalderen adelsfolk. 1302—41 nævnes Stig Pedersen af Ris, der førte slegten Haks våben; sønnen hr. Niels Stigsen nævnes 1355—80; hans arvinger Johannes Gen-vædder og hr. Ludvig Andersen solgte Ris til Roskilde biskop, som 1384 skænkede det til bispestolen. 1326—36 nævnes hr. Jacob Absalonson (Ulfeld) af Veddinge, 1354 sønnen Peder Jepsen. Dennes broder Niels Jepsen gav 1384 Veddinge til bispestolen. Hvor adelsgården har ligget i Ris, er der endnu betydelige murrester. Fra Veddinge kom i det 19. árh. de to bondepolitikere, sognefogden Henrik Larsen, der var stænderdeputeret 1835—41 († 1870), og Jens Rasmussen, der var Odsherreds folketingsmand gennem mange år. Bægge var i deres hjemegn kendte som musikere.

Fra det sted, hvor vejen fra Manghøj udmunder i Ris—Ordrupvejen, kunde man også fortsætte tværsover, forbi Stihøj (88 m.) til venstre til Gadekærshøj, en kæmpehøj (82 m.) tilhøjre. I Udsigten fra Gadekærshøj danner Næsgården midtpunktet sammen med Ordrup; ellers

intet menneskeligt i ensomheden foran en. Ordrupnæs ligger fortræffeligt bag Hyrehøj. Også Orhøj og Vejrholj ses. Til den anden side derimod — heldigvis — lidet. Fortsætter man fra Gadekærshøj forbi en mergelgrav, har man stadig varianter og forskydninger. Ned til Korup enten østenfor kæmpehøj eller lige før mergelgraven. Korups lune beliggenhed har været betingelsen for de store frugthaver. Fra Korup igen dybere ned til Ordrup ad en smuk hulvej.

Gennem Ordrup by forbi Bavnen, der trods sit lokkende navn ikke behøver en bestigning, og ind tilhøjre i den nyplantede Næsskov eller lige ud til den delvis ældre Korupskov. Vest for Næsskov over Næsgårds mark til Hyrehøj (38 m.) nær stranden; den ligger således isoleret, at man netop fra den kan få et overskue af en stor del af bakkelandet. Det er ulejligheden værd. Fra Hyrehøj ikke langs den stenede strand og heller ikke lige ind i ugennemtrængelig ung nåleskov, men tilbage til vejen langs Næsskovs vestre bryn og ind i Korup skov. Hvor denne vej mødes med hovedvejen fra Ordrup, gennem skoven op ad brandlinjen tilhøjre, højere og højere op, dog ad jævn stigning, indtil man — meget overraskende, når man da ikke er forud underrettet — står med utsyn over havet fra den 24 m. høje Knarbos Klint. Herligt for og herligt bag: Sælands kyst ud til Refsnæs (Havnsø mølle tydelig ved stranden). Den yndige Nexelø med den skønne profil, især når solen står bag øen, Sejrø, Ordrup Næs, Sælands Odde, kortsagt den hele Sejrø bugt. Og indad og opad: Orhøj, lyngklædte med pragtfuldt nedskrånende terræn. Netop det, at bakketoppene er lyngklædte, mens hældene er med skov, giver dem det fornemt afsondrede. Men hvorledes bliver det, når skoven voxer mere til? I det hele kan det siges, at denne plantning hidtil ikke i nogen måde har gjort vold på naturens skønhed, på bak-

kernes omrids og former. — Næsgården og plantagerne her hører under Dragsholm.

Hovedvejen gennem skoven fortsættes mod syd langs stranden omtrent lige til Dragsholm over flad og sandet jord med fiskerhytter og udflyttersteder. Man kan på denne måde komme helt vest og sønden om Vejrøj og foretage opstigningen her fra den bekvemmeste og smukkeste side, men Vejrøj behandles andensteds, og os vinke fra Knarbos klint den højtliggende plantørbolig inde i skoven. Allerede ved den er der meget smukt, men vi må højere op; man narres af den første Orhøj (79 m.) og troer, man er på toppen, men bag den ligger den anden og mægtigere (90 m.). Lyngens tæppe for højenes fod bliver forhåbentlig bevaret, og de kedelige brandlinjer i skoven, som ses heroppe fra, forsvinder vel, når træerne bliver højere. Udsigten er måske kønnest fra den forreste høj. Her er det vidunderlige skabt af de enkleste bestanddele. Allerede fra den forreste top ses helt ud over Nexelø. Den sydpå fra den større plantage udskydende Lejrbjærg skov er mærkelig ved sine randmorænebakker.

Fra Orhøje kan man ad krummede veje og stier mellem bakker og gennem Stubberup skov fra det nordvestlige hjørne til det sydøstlige komme over til Vejrøj, men ovenpå alt det, vi har set og nydt, er dette ikke lønnende. Vi vender os i hurtig march mod øst nordenom Rullebjærg (89 m.), Ørhøj (94 m.) og Magleås (88 m.), tildels ad sti forbi to gårde med vindmotorer ned til Fårevejle by. Fårevejle er skildret side 247. Enten bliver man i hotel Lammefjord ved Fårevejle station eller tager med et aftentog til Asnæs. Fårevejle højskole er grundet 1907 af den indre mission og bygget af Mandrup-Poulsen. Den troner hvidt som et andet Dragsholm på en af de fordums holme i fjorden, men ser ret hyggeløs ud. Den viser ikke i bygninger og anlæg den organiske væxt, som gør Vallekilde så tiltrækende.

Men har man tid og ben, kan man også fra vejmødet lige før Fårevejle stationsby dreje om til Asnæs. Ovenpå de store og stærkt veltalende, mangestemmede indtryk fra bakkelandet hviler øjet og sindet ud under gangen over den stille flade. Fladen er her gennemgående meget frugtbar, efter at man ved nedstigningen i den har passeret sand- og strandskallaget, som man igen møder før Asnæs. Det sidste stykke vej helt pænt med landkanalen; Asnæs Næsgård ligger hyggeligt tilhøje; yderst på næsset er der fundet spor af køkkenmøddinger.

Endelig kan man fra Fårevejle lægge hjemvejen ad Nykøbing landevej, fra hvilken ved den tidligere Vejlekro sidevejen bører om til Asnæs. Også ved Vejlekro har der været en køkkenmødding, 200 fod lang. Det stejlt afskårne Borgebjærg måske en fordums folkeborg.

Vil man fra Asnæs foruden denne tur også ud på Grevingehalvøen, skal man gøre dette først for ikke anden dag at få svagere indtryk.

Planen til Lammefjordens udtrøring skyldes den i Slesvig før 1864 virkende digegreve Grove, men baron Zypheen-Adeler fik den udført, og ingenørkaptajn Brummer har det tekniske ansvar. Aktieselskabet dannedes 1873 med en kapital af 475,000 rdl. og løfte om skatcefrihed i 20 år. Dæmningen skulde på den halve længde føres over 22 fod dybt vand; dybest var der endogså 25. Den krævede 80,000 kubikfayne fyld og lukkede for en flade på en kvadratmils storrelse. Vandet fra $3\frac{1}{2}$ kvadratmil blev ledet bort gennem kanaler på næsten 6 miles længde, dels ud i Isefjorden, dels over draget ud i Sejrøbugten. Fra anlægget ved Avdebo begyndtes 1875 udpumpingen, som sænkede vandstanden indenfor dæmningen med 12 fod. Der var indvundet 6640 tdr. land, hvoraf 2700 havde god dyndjord. Men anlægget stod bogført for $2\frac{1}{2}$ mill. kr. og måtte gennem mange processer. Søen, som blev tilbage på den dybeste bund indenfor dæmningen, viste sig en tid ualmindelig rig på ål og blev et vigtigt aktiv for selskabet, til den solgtes for 330,000 kr. Selv om de oprindelige aktionærer og entreprenører tabte mange penge, har samfundet vundet.

III. GREVINGE SOGN.

Turen kan sættes i forbindelse med en vandring over Tusenæs til Holbæk, men Tusenæs er skildret side 136 ff., og her besøger vi kun Grevinge sogn, halvøen mellem Sindinge fjord og Lammefjorden. Banen kan fra Asnæs bruges frem eller tilbage fra Grevinge og Keldstrup stationer.

Ved vejen gennem Tolsager er opstillet en lignende sten med udhugne tegn som den i Asnæs. Syd for Tolsager de stærkt fremtrædende bakker Skårbjærg og Rævbjærg (begge 33 m.). Grevinge kirke ligger sydvestligst i sognet; vi kan derfor tro, at i den første kristne tid har kun denne del af sognet været beboet, og først derefter er torp på torp blevet grundlagt østpå og nordpå ud over halvøen; navnene på de ni landsbyer her ender på -torp; den tiende, Holte, er efter sit navn med skov-karakter den yngste. Prejlerup, Holte, Frenderup og Odstrup kaldtes forud »skovbyerne«. Ulstrup by lå i Grevinge strandvang; dens jord er nu delt mellem Grevinge og Atterup. Ialtfald har disse torp, da kirken grundedes, været så små, at de ikke kunde forrykke tyngdepunktet. Grevinge selv bærer derimod et navn af de allerældste.

Der er kønt på kirkegården og ved den gamle præstegård med store træer og hyggeligt gårdsrum. Den er bygget 1776 af provsten Rasmussen († 1800), der var en ret kendt literat; et barn af tiden, bondeven og børneven (Campe-Rousseau). På kirkegården mindesmærke for en senere præst i sognet, Richard Petersen (1838—1905), forfatter af en række fortræffelige skrifter om vidt forskellige personligheder: Kingo, Steffens, Ingemann, Frederik Barfod, Mathias Claudius, madame de Staël osv. På kirketårnets sydside indmuret en sten med palmet fra kirkens ældste tid. I tårnet en smuk stjærnehvælvning og på siden smukke blindinger. Altertavlen af Adam Müller, en ret fin men ikke meget karakterfuld maler fra trediverne:

Emaus. Kunstabakademiet havde udsat denne opgave for den store guldbmedaille. Müller sejrede ikke i konkurrencen, men Thorvaldsen gik til Frederik 6 og skaffede ham stipendum til udenlandsrejse. Kirken tilhører universitetet; tidligere havde den ældste medicinske professor kaldsretten. — Gammel degnebolig. Mejeriet af Iver Bentsen (hans pæneste). — Gæstgiveri.

Syd for kirken går vejen stik lige ned til Lammefjordens Nordkanal med dens dæmning, som man kan følge lige ud til slusen. De forskellige nærmere og fjernere højliggende egne sonder sig smukt ud fra hverandre. Det jævne hæld af Grevinge-halvøen, Tusenæs, Hørve-Vallekilde-landet, Vejrøjbakkerne. Blandt Tusenæs' bakker er det skovklædte Bøgebjærg fremherskende. Og foran og ind mellem højlandene breder sig de store udstrakte flader og det næsten lige så jævne jordsmon i den nordlige del af Tuseherred. Bagest skov- og bakke-landet inde i amtets midtdel. Siv i kanalen, får på dæmningsskanterne. Ved hoveddæmningen blik over til Kongsoøre skov og ud i Isefjorden; hinsides dæmningen de store vindmotorer ved Avdebo; her er fredeligt og stille. Gundestrup færge-kro. — Tidligere — f. ex. i tiden 1580—1665 — sejlede både nordbagger (nordmænd) og Sejrøboer ind til Odsherredskysten med lim (kalk), mursten, tømmer og tjære; skuden lå for anker bag Høve skov, ved Asnæs, ved Lyngholmene her udfør Gundestrup og udfør Abildøre.

Herfra er det, man kan gå over til Tusenæs, men også over Gundestrup op til Herrestrup. I Gundestrup og Atterup var der før hovedgårde, som 1583 og 1566 mageskiftedes til kronen. I Atterup boede medlemmer af slægterne Flemming og Rosenkrantz, i Gundestrup af slægterne Lunge, Baden og Gyntelberg. Ved den vestligste gård i Herrestrup en smuk lund med høje træer. Afholdshjem. I et stengerde ved Engelstrup, landsbyen lige vest herfor,

III. GREVINGE SOGN.

Turen kan sættes i forbindelse med en vandring over Tusenæs til Holbæk, men Tusenæs er skildret side 136 ff., og her besøger vi kun Grevinge sogn, halvøen mellem Sindinge fjord og Lammefjorden. Banen kan fra Asnæs bruges frem eller tilbage fra Grevinge og Keldstrup stationer.

Ved vejen gennem Tolsager er opstillet en lignende sten med udhugne tegn som den i Asnæs. Syd for Tolsager de stærkt fremtrædende bakker Skårbjærg og Rævbjærg (bægge 33 m.). Grevinge kirke ligger sydvestligst i sognet; vi kan derfor tro, at i den første kristne tid har kun denne del af sognet været beboet, og først derefter er torp på torp blevet grundlagt østpå og nordpå ud over halvøen; navnene på de ni landsbyer her ender på -torp; den tiende, Holte, er efter sit navn med skov-karakter den yngste. Prejlerup, Holte, Frenderup og Odstrup kaldtes forud »skovbyerne«. Ulstrup by lå i Grevinge strandvang; dens jord er nu delt mellem Grevinge og Atterup. Ialtfald har disse torp, da kirken grundedes, været så små, at de ikke kunde forrykke tyngdepunktet. Grevinge selv bærer derimod et navn af de allerældste.

Der er kønt på kirkegården og ved den gamle præstegård med store træer og hyggeligt gårdsrum. Den er bygget 1776 af provsten Rasmussen († 1800), der var en ret kendt literat; et barn af tiden, bondeven og børneven (Campe-Rousseau). På kirkegården mindesmærke for en senere præst i sognet, Richard Petersen (1838—1905), forfatter af en række fortræffelige skrifter om vidt forskellige personligheder: Kingo, Steffens, Ingemann, Frederik Barfod, Mathias Claudius, madame de Staël osv. På kirke-tårnets sydside indmuret en sten med palmet fra kirkens ældste tid. I tårnet en smuk stjærnehvælvning og på siden smukke blindinger. Altertavlen af Adam Müller, en ret fin men ikke meget karakterfuld maler fra trediverne:

Emaus. Kunstabakademiet havde udsat denne opgave for den store guldbmedaille. Müller sejrede ikke i konkurrencen, men Thorvaldsen gik til Frederik 6 og skaffede ham stipendium til udenlandsrejse. Kirken tilhører universitetet; tidligere havde den ældste medicinske professor kaldsretten. — Gammel degnebolig. Mejeriet af Iver Bentsen (hans pæneste). — Gæstgiveri.

Syd for kirken går vejen stik lige ned til Lammefjordens Nordkanal med dens dæmning, som man kan følge lige ud til slusen. De forskellige nærmere og fjernere højliggende egne sondrer sig smukt ud fra hverandre. Det jævne hæld af Grevinge-halvøen, Tusenæs, Hørve-Vallekilde-landet, Vejrholjkammerne. Blandt Tusenæs' bakker er det skovklædte Bøgebjærg fremherskende. Og foran og ind mellem højlandene breder sig de store udstrakte flader og det næsten lige så jævne jordsmon i den nordlige del af Tuseherred. Bagest skov- og bakke-landet inde i amtets midtdel. Siv i kanalen, får på dæmningsskanterne. Ved hoveddæmningen blik over til Kongøre skov og ud i Isefjorden; hinsides dæmningen de store vindmotorer ved Avdebo; her er fredeligt og stille. Gundestrup færge-kro. — Tidligere — f. ex. i tiden 1580—1665 — sejlede både nordbagger (nordmænd) og Sejrøboer ind til Odsherredskysten med lim (kalk), mursten, tømmer og tjære; skuderne lå for anker bag Høve skov, ved Asnæs, ved Lyngholmene her udfør Gundestrup og udfør Abildøre.

Herfra er det, man kan gå over til Tusenæs, men også over Gundestrup op til Herrestrup. I Gundestrup og Atterup var der før hovedgårde, som 1583 og 1566 mageskiftedes til kronen. I Atterup boede medlemmer af slægterne Flemming og Rosenkrantz, i Gundestrup af slægterne Lunge, Baden og Gyntelberg. Ved den vestligste gård i Herrestrup en smuk lund med høje træer. Afholdshjem. I et stengærde ved Engelstrup, landsbyen lige vest herfor,

er fundet den mærkeligste indhuggede billedlige fremstilling fra bronzealderen her i landet, en helleristning, men på løst materiale: To skibe over hinanden med stærkt opadbøjede stævne og forskellige menneskefigurer; de to på hver sin side af en kres eller et hjul, en fremstilling, der også kendes fra samtidige billeder fra Alpelandene.

Engelstrup. Helleristning. Aarb. f. N. O. og H. 1875.

På en anden sten, der er fundet i en mergelgrav her ved Herrestrup, er der udhugget fem skibe over hverandre. Nu er stenene i Nationalmusæt. Øst for Herrestrup går vejen nordpå til Frenderupgård, også en køn gammel gård med store træer, 1840—50 landbrugsskole; til venstre for vejen en smuk runddysse med sexsiden kammer og langgang; derefter herlig udsigt mod de mægtige bakker Luntebjerg osv. i vest, mod Grevinge skov, Sidinge fjord, Egebjerg sogn med dets kirkebakke, Kongsøre skov, Tusenæs; til venstre inde på marken ret nærværet nok en kæmpehøj med træer. Over Odstrup tilhøjre ind i Grevinge skovs østlige del og ad vejen til den smukke langdysse Hamlets

grav. Skoven er statens (419 tdr. land). Helt pænt, hvor inde i skoven på ganske nyplantede arealer vejen fra Odstrup bører om. Senere ser man ud over den inddæmmede Sidinge fjord med gården Birket med plantninger om. Rester af en køkkenmødding måske at søge i en grusgrav tilhøjre ved vejen nederst. Fra Hamlets grav få skridt i øst og udsigt over det inddæmmede til hoveddæmningens lange lige linje; at vigen ligger under havfladen (indtil $\div 3$ m.) bliver her meget indlysende, særlig når der ligger en sejler udenfor ved landingsstedet. Det er også kønt ad hovedvejen at gå ned til landkanalen og se ud over piletræerne på den bløde bund og tilbage til den nedadskrânende bøgeskov, hvis tunger går ud og ind, og foran den ganske unge skov et skovbry af ask og røn.

Sidinge fjord tænkte man allerede 1825 på at inddæmme, men først 1841 begyndte man. Skovrider Wellendorff drev derpå, men det kostede staten mange penge, indtil forpagter Hastrup 1864 købte alle de 1730 tdr. land, hvoraf dog kun 600 var således tørlagte, at de kunde opdyrkes, for 35,500 rdl. Også Hastrup satte store summer til på forstærkning af dæmninger, anlæg af en skibsbro, indgrøftning, veje, opførelse af avlsbygninger til tre gårde, arbejderboliger, artesiske brønde. 1884 måtte han opgive foretagendet, som havde slugt 800,000 kr. istedenfor de oprindelig beregnede 18,800 rdl. Justitsråd Abrahams købte anlægget for 366,000 kr. og førte arbejdet tilende, således at nu jorden er frugtaber og eng.

Ad hovedvejen gennem skoven vestpå; hinsides en kæmpehøj en smuk gran. Smukt fra skovens sydvestlige hjørne at gå op på bakken syd for skoven (58 m.) med udsigt mod vest: Vig kirke, Sejrøbugten, Jyderupskov, Høve bakker og mølle, Dutterhøje, terrænet Ravnsbjærg-Luntebjærg. Ikke helt ud til Sneblerup men sydpå ad vej, der fortsættes lige ud med sti til Prejlerup mølle over herligt terræn og med udsyn også bagud; bakkerne bliver stejlere og stejlere; forbi en lille sø tilhøjre og en plantning oppe til venstre (71 m.); op til højre på den mæg-

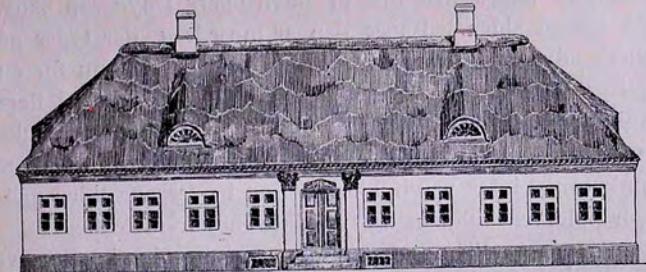
tige banke Smidsbjærg (84 m.), dybt ned igen og op på Luntebjærg (også 84 m.), der reiser sig brat fra det flade land mod syd. Herfra ses over Lammefjorden Tuse-næs og derover Holbæk fjord, Rygårdsskovene i Københavns amt, det yderste af Sidinge fjord, Kongssøre skov, Egebjærg kirke, Stokkebjærg og Ulkerup skove. I syd nær synet til Knabstrup-Skarridsø skove og bakker. Smukt moseterren med krat syd og øst for Luntebjærg.

Herfra kan man let gå mod sydvest tilbage til Grevinge, men det er meget interessant at følge en anden rute. Ved Smidsbjærg og Luntebjærg mødes Odsherreds to store bakkebuer, den der over Vig går ud i Egebjærg sogn og den meget mægtigere, der over Høve strækker sig til Vejr-høj. Disse bakkebuer er som andensteds skildrede op-høvlede af isen af materiale hentet bagude, hvor nu fjordene og vigene huledes ud. På dem har isen i længere tid været standende og sendt sit smælevand vesterud. Men netop her, hvor de to istunger mødtes, har afsmæltningsforholdene været ejendommelige og ret indviklede. Lige mod vest nedenfor de to bakker ved Lynghuse (byggede ved udskiftningen 1790 på sognets dårligste jord) har de omsluttet en mærkelig oval kedel, som i den tid, da den dannede en sø mellem isene, blev fyldt med stensfril er, så stivt, at det om sommeren slår rævner. På bægge sider af denne flade måtte så profilen blive: nærmest lagdelt sand og grus, så morænegrus, ikke lagdelt, men udvasket for leret, så moræneler. Det laveste af bassinet er udfyldt med tørv, Præstelyngen. Ved Ravnsholm bakke (77 m.) hinsides en gård, ved en grusgrav og en planting (nede på marken en stendysse), mødtes igen de to ismasser foran lerfladen, og mellem dem blev smælevandets afløb meget besværligt. Det er særtegnet ved en randmoræne i nordvestlig retning, hvis mønning netop vejen følger. Denne randmoræne er altså den inderste sammenklemte fælles yderrand af bægge bakkebuer, og

den kan følges helt om til Ravnsbjærg i Jyderup skov. På bægge sider ledsages den af mosedrag, der tyder på stærk udvaskning ligesom stenrigdommen, som nu for en del er sat i gærderne, der kan indeslutte blokke på flere kubikfods størrelse. I en tørvemose til en gård i Snegle-rup fandtes 1886 et fuldstændigt elsdyr-skelet; hjorten var omkommet i den vandfyldte lavning i overgangstiden mellem polarvegetationen og fyreskovenes fremvæxt.

På vor vandring ad randmorænenes rygning kommer vi over jærnbanen; noget efter forlader vi dog morænen og stiler mod de mægtige fem Dutterhøje (71 m.), hvis mørke toppe, tæt sammenstillede, i afstand tager sig prægtigt ud over det gule korn. De står omtrent, hvor de tre sogne mødes, Asnæs, Grevinge og Vig. Smuk udsigt nu også fra vejen ud over Åstofte til Asnæs kirke til venstre og Vejrholz til højre; forbi Brødehøjene (65 m.) gennem Åstofte rask ned til Asnæs.

Til Åstofte skrev sig i sine yngre dage den sidste mand af slægten Rosengård, Christoffer Jensen († 1593). Keldstrup (station hinsides Grevinge) blev 1396 tilskødet dronning Margrete af Gese Olufsdatter (Bjørn), enke efter Engelbrecht Bydelsbach på Torbenfeld; det er vel Margrete, der har nedbrudt gården, hvorfaf der endnu er spor.

Svinninge Møllegaard. »Maaleren«.

F. NØRRE ODSHERRED.

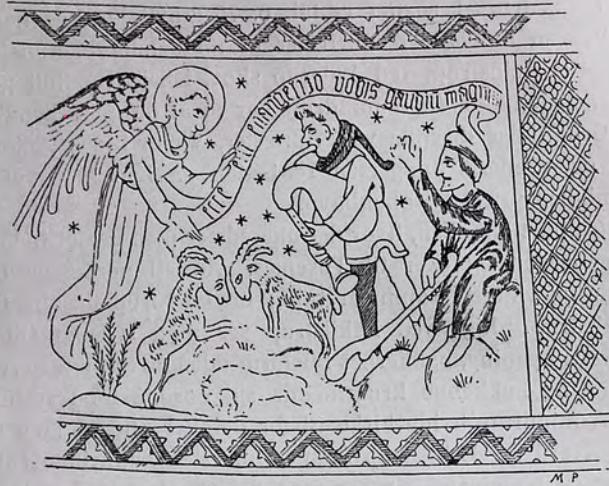
I. VIG—ASMINDRUP—NYKØBING.

Et åbent, højtliggende landskab; vest for Odsherreds skove og øst for den store Ellinge flade.

Vig (1916 596 indbyggere) kro og afholds-kro; konditori; forsamlingshus. Mejeri af Iver Bentsen. Kirkens altertavle og stolestader af Lorenz Jørgensen o. 1650, givet af lensmanden Christoffer Urne og Sofie Lindenov; omkring midtbilledet (nadveren) evangelisterne. Det er uvist, om byens navn sigter til dens beliggenhed inderst i Sidinge fjord, eller om den i oldtiden som de mange byer af navnet Viby har været et helligdomssted, så det oprindelige navn kun har været Vi. I den sidste anskuelse bestrykkes man ved stedets beliggenhed omtrent centralt for Odsherreds sex ældgamle steder: byerne på -inge. Et andet ejendommeligt stednavn i sognet er Kollekolle, der egentlig ligesom det enslydende stednavn ved Furesø skulde skrives Karlekot og fra England i vikingtiden er overført til Danmark. Det er karlenes hytter. Det findes i adskillige forvanskede former: Kaleko i Fyn, Koldkur i Nørrejylland, Koldkåd i Sønderjylland og mindst 12 steder i Sverige. Ved Vig syd for landevejen til Bognæs står den fredlyste 7' høje »Kræmmersten«, der sikkert er

en bautasten. I sognet er talt o. 75 gravhøje. Ved flere af byerne findes der murrester af middelalderlige adelsgårde (i Keldstrup, ved Jyderup skov, i Sejstrup, Sidinge, Eskilstrup). — I Vig-Asmindrup har to af de mere kendte af Grundtvigs disciple været præster, Victor Bloch 1868—81, og Frederik Jungersen 1881—90, da han blev valgmenighedspræst i København.

Østpå til møllen, hvor der allerede er påen udsigt indad i Isefjorden og over til Tusenæs. Ad sti nordøstpå til Rode og videre i samme retning med Ulstrup tilhøjre til Eskilstrup. Lige ved Eskilstrup ser man tydeligt Odsherreds bygning, bakernes bueform udenom Sidinge fjord, og en ny bakkebue krummende sig nordpå først vestlig ad Asmindrup hvide kirke til for derefter atter at gå østpå. Nord for Eskilstrup fladner forresten bakkelandet af til et højt plateau. Nu ser man Sejrøbugten mod vest og Høve bakker (Esterhøj, Høve stræde, Høve mølle, Magle-høj), og i nordvest Lumsås med mølle. Meget smukt åbner sig så hinsides højfladen dalstrøget Svenstrup Hestehave med Annebjærgskov som baggrund; det er et tidligere oredrev, nu tæt bebygget med udflyttersteder. Tidligere endnu var her landsbyen Svenstrup, som skal være blevet afbrændt i Svenskekriegen og ikke bagetter opbygget. Man støder endnu på grundsten, teglsten og bro-lægning fra den. Mellem Ulkerup- og Annebjærgskov ses et glimt af Nykøbing-bugten, Nakkeland og Halsnæs; på vejen ned i sækningen bestiger man en lynghøj (28 m.) tilhøjre med store sten, med tjørn og timian og vilde blomster, skønheden blot generet ved nogle hæslige, have-løse, rødt og hvidt skinnende huse. På stenrigdommen tyder også de mange stengærder, og hele højfladen oploses nu i en nærmest halvkresformet række af spidstoppe bakker, der danner overgangen fra fladen til halvedlen, der skråner ned mod Nykøbing-bugten. Næste udsigt fra det smukt rundede Bålbjerg (31 m.) nede i

Asmindrup kirke. Hyrderne på marken. Magn. Petersen: Kalkmalerier.

sænkningen; så igen op på højfladen ved gårde i Brendt (før Brendholt), men så atter ud mellem de spidse bakker, af hvilke den højeste (47 m.) lige syd for vejen fra Asmindrup til Annebjærggårdens sydlige udkant bestiges. Er disse bakker en erosionsvirkning? Det hele minder om Åbenrås omegn i Sønderjylland, hvor man også træffer de tre bestanddele: kedlen i bunden ud mod fjorden, om den i halvkres de spidstoppede bakker, i halvkres uden om dem igen højflade. Over Isefjorden ses her Nordøstsæland ved Halsnæs og Frederiksværk-bakkerne og foran dem til højre Hornsherred (Nordskovene og den jævne bakke ved Dråby) og Ovrø. Har man på turen hidtil savnet skov og strand, kan hvem der vil, fra punkt 47 nemt i østlig retning nå ned til Annebjærg skov og langs fjorden ind til Nykøbing.

Vi andre traver derimod vestpå forbi Sjælsøgård med den store have til Asmindrup kirke. Oprindelig har den været meget lille, kun 17 alen lang og godt $9\frac{1}{2}$ alen

Asmindrup kirke. Kalkmaleri. Adam og Eva efter syndefaldet. Cain og Abel. Kopi Nationalm. II.

bred. Smuk prædikestol fra 1584; den gamle altertavle fra 1450 (Herodes gæstebud, Salomes dans, Johannes Døberens henrettelse) i tårnrummet. Interessantest er de omtrent med denne samtidige kalkmalerier på hvælvingerne, med alle deres mangler levende og kraftige. Hvor smukt bukker ikke Adam og Eva for Vorherre efter syndefaldet; hvor velbehageligt gnasker ikke Adam af sit æble; hvor er han ikke svedt og fortrædelig ved sit jordarbejde. Men hvor er på den anden side ikke jomfru Marie beskeden og ydmyg, da budskabet kommer til hende. Josef med sin spidse jødehat bærer på flugten til Ægypten Jesusbarnets skjorte over en kæp; slangen, der frister Eva, har to ben med hove, lang hale, vinger og menneskehoved med krone, men nu er alt overkalket.

Fra Asmindrup kort vej til Asmindrup station i Svanninge by. Gæstgiveri. Svanninge »indenherreds« nævnes det til forskel fra Svanninge i Tuse herred. Her har ligget jagtgården med plads til kongen; på dens tomt findes kampesten og murbrokker, og på Sivholmen skal have stået en borg. — I Svanninge møllegaard fødtes 1834 æstethikeren Clemens Petersen, der 1857—68 som kritiker ved

»Fædrelandet« spillede en betydelig rolle; hans ven Bjørnson har været med ham herude; møllegården er en kraftig empirebygning fra 1825 med stråtag, gultkalkede mure, hvidtede gesimser, tjæret sokkel, mørkegrønne døre og vinduer. — Lige øst for Svinninge skærer vejen den endemoræne, som vi også skal møde i Højby; mod vest er man strax nede i sækningen ved Ellinge og Trundholmen, kun 2 m. over havet.

Vi søger tilbage til Sjælsøgård, og vest om den lige nordpå ad markvej, selv om man også ad den bredere vej kan komme nordøst på ind i Annebjærg skov og over Manglebjærg til Nykøbing. Denne gang gælder det stadig det åbne højland og de vide udsigter. Først nu dukker Lumbsås efter længe at have været borte tydeligt, ja mægtigt frem igen. Jordsmonnet stiger ganske jævnt fra 45 m., så vi ved Lille Stårup på en medtaget kæmpehøj med generalstabsmærke, som korresponderer med Maglehøj ved Frederiksværk, Julianehøj i Hornsherred og Vejrholz, vest for vejen er 62 m. tilvejrs. Her får vi først det frie udsyn over hav, ikke blot til »Vesterstranden«, Sejrøbugten, men også til »Nordstranden«, Kattegattet. Høje bakker er nu således forskudt, at de ses over Sejrøbugten og udenfor dem igen det fladere Ordrup Næs; tilhøjre for Høje mølle i fjærn lufttone Vejrholz med dens kol og fjærnest måske Refsnæs. Sælands Odde først i retning tilvenstre, så med Gniben ud tilhøjre, så der er vand mellem den og Lumbsås; og som tredje højland har vi Klint, der deler synet ud over det åbne Kattegat. Mellem Lumbsås og Klint ligger i fladen den mørke Sonnerup skov; mellem Lumbsås endelig og Høje bakker i hele dens udstrækning den store hævede havbundsflade i Vest-Odsherred med Trundholm Mose, med Ellinge Lyng og Indhegning. I nordøst endelig Rørvig sogn med kirke. Af det nære Højby er kun kirken synlig.

Videre mod nord forbi Brydebjærg (54 m.) med plant-

ning tilvenstre. Nu går det som i Svenstrup Hestehave; plateauet opløses i enkelte bakker. Tilhøjre viser sig Nykøbing vandtårn og kirke og tilhøjre for Grønnehave Sinds-sygeanstaltens tårn. Ved Stårup spredte by ud på landevejen, som følges til 75 km. stenen, men så op på Troldebjærg (57 m.) med dets herlige kæmpehøje, dets forpuskede fyrer og dets læskende himbær. Med de forblæste langt borte fra som enkeltræer synlige træer gør bakken også i afstand et sært indtryk; efter kæmpehøjene kaldes den også Syvhøje (jfr. Sexhøje nordvest for Højby). Udsigten her selvfolgelig skønnere end fra plateauhøjden, da vi står ved dens bratte nordlige fald. Nygård engs grønne flade (før sø) lige nordfor hinsides banen er på kun 7 m.'s højde. Og man er det åbne hav så meget nærmere. Man ser fra Kullen til Jylland (sønden om Odden). Nu ser man ikke blot Nykøbing i øst men også Højby i vest. De flade enge og de rundede bakker klæder hinanden. Drøsselholm og Nygård med mølle ligger smukt lige i nord. Men lige vest for vort udsigtspunkt en nybygget gård af de grimmeste: stuehuset er blevet til villa og udbygningerne samlede i en hæslig klump. Man sukker efter de gamle sluttede firlængede gårde, i virkeligheden langt fastere opbyggede end sådan et sammenknebet uhyre.

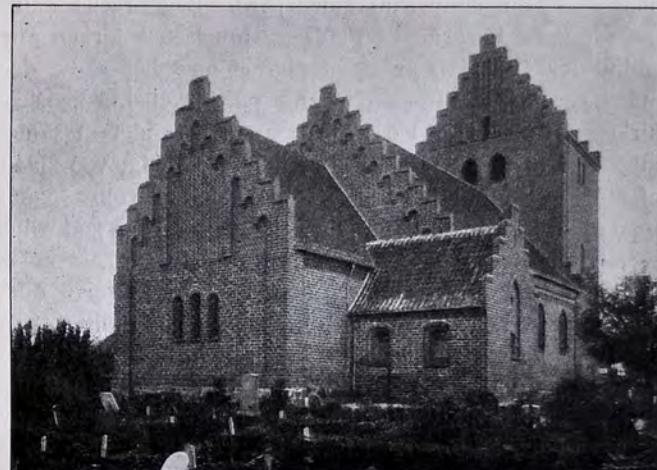
Ad landevejen ind til Nykøbing, der fra næste landevejsbakke efter 75 km. stenen ligger i yndig forskydning, blidt skrånende med silhouetter af vandtårn, mølle og kirke. Ikke blot Rørvig kirke, men Strandhotellet, Højsande og Rørvig by er nu tydelige i eftermiddagslyset. — Bædre er det dog lige efter 75 km. stenen at gå ind tilhøjre forbi Engmosegårdene til Grønnehave. Den lille by tager sig også her allerkæreste ud. Fra det åbne, sollyse land med den vide synskres ud over det store hav ind i bøgeskovens indelukkede svale, og så igen ved pavillonen ud til den blideste fjord-idyl. Netop disse nye naturom-

givelser har tilbagevirkende kraft, så det åbne høje land, vi hele dagen har bevæget os i, står i fuldere glans og bevares bædre i erindringen.

II. NYKØBING.

Om den lille by kan man vel sige med den gamle talemåde: den har levet godt, som har levet i det skjulte. Den omtales 1290 som plyndret og brændt af kongemorderne; derimod nævnes den ikke i kong Valdemars jordebog, hvor ellers alle sælanske købstæder, som dengang må have været til, opregnes undtagen Køge og Korsør. Det kan imidlertid være, at den skjuler sig under navnet Hoghakiøping, som forskerne har haft svært ved at finde og sommetider er kommet med urimelige anskuelser om. Ligesom Rindkøbing (nu fejlagtig Ringkøbing) har navn af nærmeste kirkeby, Rindum, således kan Hoghakiøping være dannet ud fra det nærliggende Højby, hvis sogn på den tid, efter kirkerne alder at dømme, må have omfattet både Odden og Rørvig og omsluttet Nykøbings grund. -By er en stednavne-endelse, der i ældre tid har sidtet ret løst. Ligesom Hedeby oprindelig hed »at Hedum«, ved hederne, kan Højby have heddet »at Höghum«, ved højene, og deraf Høge-(Hogha)købing været fremgået. Den står til en afgift af $4\frac{1}{2}$ mk., eller mindre end alle andre sælanske købstæder, når undtages St. Heddinge og Slangerup, Skibby og Stigs-Bjærgby, af hvilke de tre forlængst er gåede ind som købstæder; Holbæk står til 12 mk., Kalundborg til 33 mk. Navnet Nykøbing behøver ikke at være dannet i modsætning til en Gammelkøbing; det betyder blot den nye by i og for sig. Ved 1370 var den med andet gods i Odsherred pantsat af kronen til Roskilde biskop, men blev indløst af dronning Margrete. I middelalderen var her et betydeligt sildefiske; af hver fiskerskude svaredes der kongen (og i pantsættelsestiden bispen) en tønde sild og 12 penninge. Landsbyen Torup er tidlig gået op i byen; dens jorder blev af Christian 3 skænket denne; landsbyen lå vesten for købningen, hvor der er fundet hustomter, mens sådanne aldrig er fundet ved Skæreby nordøst for byen, hvorom mindet kun er bevaret i Skæreby bakke.

At byen ikke har været så ganske ringe i 13. årh., viser den anselige, højtliggende kirke, der er fra denne tid. Gammel kirkegårdspost med to indgange; tilhøje

Nykøbing kirke. Fot. Nationalmus. II.

for denne nogle underlige, retvinklede udspæringer i muren. Kirken selv er i familie med endel andre købstadskirker i Danmark, alle vidnende om, hvorledes bylivet blev stærkt i slutningen af Valdemarstiden, med adskillige landsbykirker i det sydøstlige Sønderjylland og med de smukke lålandske teglstenskirker. Karakteristisk for dem er foruden råemnet de tre sammenstillede vinduer i østgavlen, her endnu rundbuende, mønstermurværket, både på koret østgavl og på skibets gavle, der virker som et tæppe, og rundbuefrisen foroven. Fra først af har den været enskibet og med fladt loft, men i 15. årh. har den fået ribbehvælv (hvilende på 3 piller, hvad der har gjort den toskibet), sidefløj og kamgavlet tårn. Det indre er 1880 restaureret af Herholdt, det ydre 1892 af Clemmensen, to af vore bedste arkitekter; Clemmensen har bygget ovnen. Kalkstensfont, måske samtidig med kirkens opførelse. Renæssancealter fra 1590; barok prædikestol fra 1636. Renæssancestol med malerier i buerne mellem de ioniske

pilastre. Pæn lampet af smedejærn. Bag orgelet kalkmalerier fra 15. årh. — Pladsen Holtet ved kirken var endnu for 100—150 år siden tilgroet med bøgeskov; der må have været smukt dengang på kirkebakken. Nær kirken Odsherred Folkemuseum, grundet af skoleinspektør Steincke. Det er kun lidet betydeligt ved siden af musæet i Kalundborg, ja selv ved siden af Højby sogns; men man skal aldrig foragte begyndelser eller god vilje. — Heroppe ligger også den forrige Amtstuegård, et anseligt firefløjet anlæg i empire, desværre ved at blive ødelagt (godt oversigtsfotografi i museet), endelig rådhuset fra 1868 i den Nebelongske stil. — For politikeren Carl Bille er der en mindeplade på fødehuset. Fra Nykøbing stammer slægten Grundtvig; stamfaderen Morten Tuesen var købmand her, 1607—12 borgmester, † 1618.

Hvad er der iøvrigt at se i byen, hvor store ildebrande i 19. årh. har udslettet alt gammelt: Grønnehavegård ved vejen ud til skoven, velproportioneret og med holdning, begyndende »herregårdsstil« eller blanding af sen empire og Christian 4.s stil, netop karakteristisk for 1857; ligeleds på hjørnet af hovedgaden hus med gotiske kamgavle, også typisk for denne tid (1854). Nogle villaer på Vesterbro og Savværksvej. — Det nye Sygehus af Ingemann, også vestligt, for udsmykket og uroligt, ligger særdeles smukt med udsigt til fjorden og Grønnehaven. — Fra Vandtårnet længere ude er der udsigt. — 1801 havde byen kun 615 indbg., 1916 2621.

Hôtel Phönix, Vilh. Nielsens Hotel og Restaurant; Gæstgivergården Frederik VII; Jernbanehotellet. — L. O. Olsens Restaurant, Algade. Windeløws Restaurant, Havnevejen. N. Jensens enkes Beværtning. Lindealleen.

Frembyder byen selv kun lidet, er den derimod såre smukt beliggende og egner sig også på grund af det gode hotel (det bedste i amtet ved siden af det i Jyderup) til udgangspunkt og hjemkomststed for længere udflugter.

Ikke blot de fjernere, storståede egne i Højby sogn og ved Rørvig, men også den blide ynde ind mod Isefjorden over sin tiltrakning. Der er et stykke vej ned til Havnenv, som er et kunstigt anlæg ude i fjorden, men der er meget smukt dervede: Fjordens rolige vand med skov bag skov langs Odsherreds østsiden og som modsætning hertil den store, grønne, inddæmmede flade med Ringholm gård og have til fast punkt. Og mellem disse tre elementer, skov, fjord og eng, selve den lille by med haver og kirketårn; fra byen fører vej med maleriske træer ud til Grønnehaven. Det græssende kvæg på Hovvig, skibsmasterne, der betyder så meget for synet, fordi de ikke har tage op ad sig, men ses frit på den lille havne-halvø; den kraftige pumpemølle. Det er også godt fra havnen at gå østpå til Ringholm ad dæmningen; den inddæmmede Hovvig bag gården har nok mest betydning ved sine å.

En ganske anden karakter har turen ud til Nordstrand. Op forbi kirken; fra præstegården (af Harild) lige i nord; Møllebakken lidt vestligere er 22 m. høj. Kattegattet viser sig; jorden bliver fattig; det lave terræn er dannet af strandvolde, Vesterlyng, strækende sig fra Skæreby bakke ved plantagen i nordøst til hagen vestligere nordøst for Nyrup, vifteformet udgående fra denne. På den anden side bakken har et andet system af strandvolde ligeledes vifteformet lejret sig over mod Rørvig og afspærret den forbindelse mellem fjorden og havet, hvorf Hovvig nu er den sidste rest. Materiet er taget fra de fremspringende, af havet bearbejdede pynter, Klint, hagen ved Nyrup og selve Skæreby bakke, der tidligere må have strakt sig længere ud. I ly af pynterne, der virkede som bølgebrydere, har revlerne kunnet hobe sig op. Bevægelsen er kommet fra vest; derfor er det groveste materiale aflejret nærmest øst for næssene, og dets kornstørrelse bliver stadig mindre i østlig retning indtil næste pynt.

Og derfor er sandflugten blevet størst mod øst, ud over Rørvig sogn. De ældre strandvolde ligger på 6 m.s højde, de aftager i højde ud mod den nuværende kyst.

De steder, der egner sig til badning, må også søges vest for næssene, her altså vest for Skæreby bakke. Nykøbingfolkene har her ikke blot et badehotel, Nordstrand, men også en række private badehuse og en for ikke badehusejere meget besværende afspærring af klitterne. Men nede i stranden er det herligt at vandre, vestpå til Nyrup hage, østpå til Strandhotellet ved Rørvig.

III. NYKØBING – KONGSØRE.

Denne herlige tur går gennem skove og langs Isefjorden. — Ad den smukke vej ud til skoven Grønnehave; løn og popler indrammer vejen; at nogle af de største er fældede, gør kun helheden mere malerisk. Følg i skoven stien til venstre hinsides en ødelagt kæmpehøj. Odsherredskovene er fulde af kæmpehøje, som ikke alle er kendte af oldgranskerne. Tidligere var der en meget morsom pavillon i landliggræsk stil (fotografi i musæet). Den nuværende (god restaurant) gør ikke mere fortræd, end sådan en bygning i og for sig må, og udsigten over en Tuborg ølplakat er smuk til Ringholm og Hovvig. Frodig opvækst af løn under bøg. Den sydlige del af skoven er nu afspærret som inddraget under sindssygeanstalten, der ligger ideelt med hensyn til smuk og rig natur, frisk luft og læ.

Sindssygehospitalet er opført efter et nyt princip: de store samlede bygninger med uendelige korridorer og sygestuerne liggende i række uden indre forbindelse virkede uhyggeligt på de syge. Her er bygningerne spredte og sondrede ud i mange mindre afdelinger efter sygdommens art. Det hele danner med o. 40 bygninger en hel lille by. Også rent æstetisk betyder både anlæget og de enkelte bygninger, som skyldes Varming, et stort frem-

skridt mod tidligere. Der er særligt smukke perspektiver fra hovedkontoret gennem de åbne døre mod nord forbi de store i grunden fundne stene. 1913 bevilgedes loven om anstalten, og 1. novbr. 1915 flyttede de første patienter ind. I lange tider havde Viborg, Århus, Middelfart, Oringe og Bistrup hospitaler været overfyldte. Hovedbygningen, der ligner en gammel dansk herregård, tjæner administrationen, og fra den udgår en slags centralboulevard, der er indrammet af køkken og vaskehuse, forsamlingsbygningerne, sygeplejersernes hus, værkstedsbygningén og badeanstalten, alt af røde mursten. I administrationsbygningen findes kirken med alterbilledet af Axel Hou (den gode hyrde); salen i forsamlingshuset skal bruges dels til foredrag, koncert, oplæsning og dilettant-komedie, dels til gymnastik. — En anden bygningsafdeling udgøres af de otte patientbygninger for kvinder øst for midtanlæget med overlægebolig og funktionærboliger. — En tredje, vestlig, har syv sygehuse for mænd, funktionærboliger, stald og vognport og inde i skoven det i sin enkelhed så smukke og så herligt liggende ligkapel med kirkegård. — Indenfor sygeafdelingerne boer sondret i huse for sig de rolige, de urolige og de syge og sløve. De roligste patienters afdeling er udstyret ganske som almindelige beboelseshuse. En bygning er for de farligste forbryderiske sindssyge, der for den offentlige sikkerheds skyld bør tages i forvaring, fordi straf ikke virker på dem. Disse 50 skal passes af 22 mænd, mens man ellers langt overvejende bruger sygeplejersker; en anden bygning for de mindre farlige. Allevegne undtagen hos de roligste er der visse sikkerhedsforanstaltninger; alle dør- og vindueshængsler er således, at der ikke kan hænge noget på dem; der findes ingen sør eller kroge i vinduerne. Alle vinduer kan afslås, ingen lys-, vand-, gas- og ringledninger kan nås af de syge, der heller ikke selv kan åbne for varmeventiler, ovndøre og lysafbrydere; hos de urolige er der yderligere

tykke glasruder, og rammer og sprosser forstærkede med jærnskinne. Intet i anlæget vidner ellers om tvang; patienterne skal til en vis grad se at få indflydelse på hinanden, og man søger at skaffe dem arbejder, der spredt tankerne og opdrager. — Byggesummen var 2,364,000 kr. Med et patienttal af 678 bliver det 3,480 kr. for hver patient; udvides anstalten med 200, nedbringes summen til 3,000 kr. Til inventar osv. er medgået 472,000 kr. Der anlægges en stor frugthave og et avlsbrug med 200 svin, i hvem madaffaldet går, med et mindre tal køer og et hønseni. En smuk allé fører mod øst ned til landevejen, hvorfra et herligt perspektiv tilbage, italienske pyramidepopler, der er så almindelige i Odsherred, indrammede af linde. Poplerne tager sig godt ud, men bliver desværre ikke gamle.

Annebjærggård blev i Frederik 3.s tid indrettet på den nedlagte landsby Mosbys grund af rentemester Henrik Müller, der så tit omtales; han opkaldte den efter sin datter Anne Catharine, der var gift med dr. Caspar Bartholin, og skænkede den til hende. Senere ejedes den af Emanuel Texeira på Dragsholm, hvis søn Samuel solgte den 1692. 1776 købtes Dragsholm, men beholdt skoven, men 1801 igen solgte den af kronen, som beholdt skoven, men 1801 igen solgte den til Frants Vilhelm Trojel (1746—1819), der 1781 var blevet inspektør ved de nye statsindretninger i Odsherred og 1790 forvalter på kronens gods. Hans minde bør holdes højt i ære i Odsherred; ham skyldtes det, at udskiftningen regnedes for den bedste i Danmark, ligesom at hovedgårdene bortforpagtedes uden tiende og hoveri; også som landøkonomisk forfatter har han virket; i krigen 1807—14 var han en virksom chef for kystmilitisen. Efter ham kom gården 1814 til kaptajn Frederik Buchwald, også en meget fortjentfuld mand. Han fødtes i Odense som søn af den fra de store landboreformers tid kendte stiftamtmand Buchwald. Han overtog Annebjærggård på et tidspunkt, da det blev dårligere og dårligere for landmændene, men hans dygtighed og udholdenhed holdt ham oppe. I flere år såede han selv hvert korn, der spirede på gårdenes marker; alle kreaturer, der skulde slagtes, faldt for hans hånd, han sejlede selv med sine varer til Helsingør og lod trommen gå i ga-

derne om dem. Han var en af de første, der dyrkede raps, og han har sin del i, at Odsherred fik en fortrinlig hesterace; af Holbæk amts landøkonomiske selskab var han et virksomt medlem. I mands minde var intet skib bygget ved Isefjorden, men i fyrrerne byggede han på sin egen grund en mængde større og mindre fartøjer, som han selv var rheder for, og som sejlede fra Hvidehavet til Sydamerika. Bønderne viste ham tillid ved som deres mand at sætte ham ind i Roskilde stænder, hvor han mødte 1842—46. 1844 indbragte han to andragender fra Holbæk amt om fremme af selvejendom og om lige beskatning af herregårde og bøndergårde. Særlig hævdede han, at Odsherreds bønder havde en ret gennem kongelige tilslagn til at blive arvefæstere. I 1852 søgte han i Nykøbing forgæves valg til folketinget »for at nedlægge en protest mod den påstand, at Danmarks godsejere er fjendtlig stemte mod vor nye forfatning og mod den frihed, grundloven har tilskret alle statsborgere«. Efterhånden blev han dog den gamle tids mand; han døde først 1874, og gården arvedes af hans datter.

Annebjærggårds hovedbygning fra 1856 er af Sørensen (Johanneskirken i København); dens have er nu afspærret i modsætning til i frøken Buchwalds tid, men ude fra vejen ses svære kuppledte bøge og en meget smuk østrigsk fyrr med lange grene og tykke nåle; træet findes også i Sonnerup skov og i Amtsplantagen. Der er i haven endvidere en smuk platan og en ælm, som Christian 5. skal have plantet. — Allerede her lægger man mærke til Odsherreds planterigdom, dets fylde af roser og brombær. I Annebjærg skov (357 tdr. land) er skovbunden flittergræs, hvorved bukkar og anemoner udelukkes.

Syd for gården går vejen ind i skoven og op til Manglebjærg (44 m.; vist kun egnens udtale af Maglebjærg; Maglehøj ved Frederiksværk skrives således, men udtales Manglehøj). De tre bøge heroppe, 80, 64 og 56 fod høje, gennemsnit i 5 fods højde 28, 26 og 20 tommer, er fredede som somærker. Frøkernes bøg er 89 fod høj og har 30 tommers gennemsnit, en bøg ved Vangehuset midt på skovens østside er kun 70 fod høj, men har 43 tommers

gennemsnit. Midt på vestsiden, hvor sidevej går ud til Annebjærg huse, er der en stor alm. Man følger vejen vest om Manglebjærg sydpå gennem skoven, hvor der er kønt ved Skaverup over mod Ulkerup skov og Brendt bakker; smukke skovfyrr med rødlilla stammer bryder granernes mørkegrønne. Ligeså er der kønt nærmere stranden ved Ulkerup skovs nordøstlige udkant. Granbakke (31 m.) har en stor østrigsk fyrr og en yndig lille sø og mose nedenfor. På Karlebjærg (13 m.) lige ud til vandet er der pænt med slæn, tyttebær, revling, lyng og bregneng engelsød. Vi går tilbage til Ulkerup skovs nordøstlige hjørne.

Denne skov er med sine 504 tdr. land Odsherreds største efter Sonnerup skov; den nævnes o. 1370 som Biscopeskogh, men er udvidet med de sex gårdes jord i den nedlagte by Ulkerup. Skoven gennemskæres af to veje i vest-østlig retning; den nordligste af dem kaldes Bysbakke efter den fordums by, hvis tomt endnu kan ses noget øst for midten af vejstrækningen syd for vejen. Der står endnu forskellige slags træer, som har udgjort hegn om haverne. Ved denne vej findes også 5–6 ægte kastanier, hvis frø af fuglene spredes omkring i skoven. Lidt længere mod øst nord for vejen ved et lille kær to ædelgraner, 95 og 88 fod høje, 30 og 25 tommer i gennemsnit, jævnaldrende med og ligeså store som de kendte graner i Dyrehaven ved Klampenborg. Østligere endnu syd for vejen Horsebjærg (44 m.) med udsigtstårn: Asmindrup kirke, Mosby bakke, Annebjærg skov, Nykøbing, Kattegat (Hesselø), Rørvig kirke og Strandhotel, Nørrevang, Nakkeland, derover Halsnæs; derefter en trægruppe i skoven selv med 200-årige bøge af den ældste bestand (Lodsbøgene, 87 og 83 fod høje, 27 og 28 tommer i gennemsnit); så bakkerne ved Bøsserup, Isefjord, Nordskoven og bakken ved Dråby i Hornsherred, spidsen af

Bøg i Eskilstrup bondeskov. A. Holten fot.

Ovrø. Udsigten rigere, men ikke så samlet som fra Manglebjærg.

Man står sig ved fra Horsebjærg vest for bakken at gå til den søndre tværvej og mod vest, og ad sti noget hinsides en korsvej ned mod skovens sydvestlige udkant. Her trænger man med besvær ind i Niels Nielsens skov i Eskilstrup, hvor der står en mægtig bøg, over 250 år gammel, hvis krone breder sig over en skæppe land [beskrevet af Oppermann]. Sydvestligst i statsskoven er der en smuktformet bakke (49 m.), og lidt østligere, hvor vejen midt på skovens sydside går ud af denne, er der et smukt parti med høje, slanke birke og aske. Herfra søger man igen tilbage over den søndre tværvej til Horsebjærg og ud af skoven ved skovridergården Mantzhøj, som har navn efter Odsherreds første skovrider Mantzius, der døde meget gammel 1795. Her kan passende gives en lille udsigt over skovenes historie.

1777 bestemtes det, at Odsherreds skove ikke skulde sælges, 1778—83 blev Kongsøre og Ulkerup skove samt dele af Annebjærg og Grevinge indfredede og fik en egen bestyrer. Senere er distriktet blevet betydeligt udvidet; oredrevslodder indlagdes ind under Annebjærg og Grevinge skove. 1799 indtages Sonnerup og Ellinge Lyng til skov, Stokkebjærg skov blev indhegnet 1813, Grønnehave købt 1842. Jyderup skov indtages 1843 af fire nedlagte fæstegårdes jord, og 1844 Høve krat, dengang kun 20 tdr. land, udvidet 1851. De betydeligste skovridere har Holsteneren Wellendorf og Lauenburgeren Beermann været; den første (1827 til sin død 1859) har særlige fortjænster ved sin udhugning af bevoxningerne og som lærer for unge forstmand. Han fremkalde den skønne have ved Mantzhøj; og hans exemplar her virkede også på bøndernes haver; han opførte et teglværk i skoven, han deltog i Sidinge fjords udtørren, og han samlede af to gärde Brådegård til sine sønner. Til assistent havde han fra 1851 den ligeledes fremragende forstmand Hans Chr. Ulrich, siden skovrider på første københavnske distrikt. Den anden havde været overforster i Slesvig, hvor han på den danske regerings opfordring blev indtil 1867, da han fik sin afsked, fordi han ikke vilde aflægge ed til Preusserne. Han var skovrider her 1867—90. Den senere minister Estrup lærte praktisk skovvæsen her 1844—45. Bøgearealet var 1824 805 tdr., 1913 1431, nåletræ 286 og 1015. Med blandet løvtræ var der desuden bevoxet 1824 57 tdr., med el 164, med stævneskov 110 tdr. Det samlede areal var 1913 3190 tdr. land; på de 2733 tdr. hårbundsareal var 60 % tilgroet med løvtræ, 37 % med nåletræ; af mosebunden (147 tdr.) bar 47 % løvtræ, 13 % nåletræ. Af bøgeskoven var 8 % 60—80 år gammel, 9 % 80—100 år, 9 % 100—120 år. Skovene falder således i to former; de gamle bøgeskove, der er de masserigeste i kongeriget, og de nye nåletræsskove. Af den første slags er Ulkerup skov 504, Kongsøre 451, Grevinge 419, Annebjærg 357, Stokkebjærg 137 og Grønnehave 107 tdr. land; af de andre er Sonnerup skov 528, Jyderup 386, Ellinge 230 og Høve 70 tdr. land. Ved jagterne blev der 1903—13 nedlagt i alt 280 rådyr, 471 harer, 92 skovsnæpper, 368 ræve, 14 grævlinge, 1 odder, 10 mårer. Indtægterne i samme tid var 75—92,000 kr. årlig, udgifterne 41—47,000.

Ved Skovridergården, der er bygget 1831, er Odsherreds smukreste have (den næstbedste Annebjærggårds). Der findes i den en mærkelig akasievariation, som selv

udenlandske naturforskere besøger, valnødtræer, herlige rododendra, to dejlige sammenstillede linde, der breder sig over en stor plads, vældige frugtræer (dog ingen morbær, som andensteds i Odsherred, hvor der er læ). Op til gården en dejlig indgang med træer og en allee af pyramidepopler.

Lige øst for Mantzhøj ligger Rygård. Udsigten fra kæmpehøjen Troldbakke (45 m) syd for gården smuk, bl. a. ses Tusenæs, som man ikke tidligere på denne tur har haft; Stokkebjærg skov, Egebjærg kirke og mølle, til baggrund Ulkerup skov.

Tilbage til Mantzhøj. Dejlig vej over Læstrup til Egebjærg mølle og Egebjærgsgård med det gamle stuehus. I haven her mindesten over Grundtvigs moder Cathrine Marie Bang, der fødtes her 1748: »O moders støv og moders ånd, mit hjærtets tak du have, som lærte mig i ledebånd på Herrens ord at stave«. Tegningen til stenen er af Niels Skovgaard; den er hugget af Larsen-Stevns; men den skal være udtaget af en kæmpehøj ved Abildøre[!].

Grundtvigs fader, født 1734 på Sejrø, var 1753—57 medhjælper i Bregninge, kapellan i Egebjærg 1758 til 1762, da han blev medhjælper i Nykøbing. 1768 blev han gift. Hans svigerinde Susanne Christina Bang (1751—88), ligesom søsteren født på Egebjærgsgård, ægtede lægen i Odsherred, Heinrich Steffens, og blev moder til naturforskeren og naturfilosofen af samme navn. Også her fødtes Grundtvigs morbroder, Mynsters plejefader, den kendte læge Frederik Ludvig Bang (1747—1820); faderen var forvalter på Odsherreds gods. I Ulkerup by fødtes hans ældre halvbroder Oluf Lundt Bang (1731—89), som 1772 var aktør i kongens skilsmissesproces mod Caroline Mathilde, men samtidig havde det herved at forsvare Enevold Brandt. Han interesserede sig meget for landboforholdene og var medlem af den store landbokommision. På Egebjærgsgård fødtes endelig 1795 Mathias Lüttichau, 1861—65 chef for artilleriet, 1864 højstkommanderende artilleriofficer på Danevirke, mod hvis rømning han stemte, dog mest af formelle grunde. Som politiker var han meget konservativ; i 1849 var han en af de elleve grundlovsprotestanter.

Egebjærg: Altertavle. Chr. Axel Jensen: Danmarks Snedkere.

Fra kirkebakken (56 m.) bag den store præstegårdshave (smukke døre bevarede inde i præstegården) og med kirkegårdsmuren foran er der igen en udmærket udsigt, endnu videre fra kirketårnet; men kirkens røde mure og det kraftige tårn virker med i udsigten nede fra. Den østlige del af Holbæks amts midtlands-bakker ses fra Grøntved oredrev til Knabstrup. Dragerup skov øst for Holbæk, Åstrups og Rygårds skove. Over Sidinge nor Bøge-

bjærg på Tusenæs og Lammefjordsdæmningen. I anden retning Vejrholz med dens kalot og Kolås skov, Høvebakker med Esterhøj og Maglehøj, Vig kirke, Jyderup skov. Kirken er også et kendt somærke. — Predikestolen og altertavlen skærne af Lorenz Jørgensen (1650). Altertavlen, der er givet af Christoffer Urne og Sofie Lindenov, har som midtfelt i modsætning til hans andre altertavler en fremstilling af korsfæstelsen. Læg mærke til, hvor udmærket de frie figurer står mod den hvide væg. Degnestolen fra o. 1500 med Urnernes våben (biskop Lage Urnes?)

Sigvard Sigvardsen til Oreby pantsatte 1336 sit gods i Egebjærg og Lastrup til Jacob Absalonsen (Ulfeld) af Veddinge, hvis sønnesøn Jens Axelsen 1395 solgte til Jens Falk af Vallø, som 1400 oplod sin ret til dronning Margrete; hun skenkede ejendommen til Esrum kloster til sjælemesse for sin moder dronning Helvig.

Øst på til Gelstrup, hvor der også har ligget en hovedgård, Gelsøgård, meget lavt i en sø, der nu er eng. Da grunden blev opbrudt, fandtes det nederste af et tårn (10 × 12 alen indvendig): Kamp og røde mursten. Gelstrup var allerede i 15. årh. et kongeligt len; Christian 3 og Frederik 2 har opholdt sig her adskillige gange for jagtens skyld; den førstnævnte konge stadfæstede herfra 1535 Nykøbings privilegier. Omtrent den eneste sælanske bondesøn, der har drevet det til professor ved universitetet, der blandt sine lærere har talt såmange fynske og jyske almuesbørn, var Peder Nielsen Gjelstrup her fra byen, der 1614–30 var professor i latin, græsk og sidst i logik; nogen videnskabelig berømthed blev han dog ikke. Også nær indgangen til Stokkebjærg skov, til hvis sydvestlige hjørne vi nu går over ad en sti, er det let ved at gå lige mod nord, der hvor hovedvejen bøjer om i nordøst, at finde en rund borgplads, o. 150 alen i gennemsnit, med grav undtagen mod øst, hvor der er eng; kampestenskælder i aflang firkant; murbrokker men ingen mursten. Stokkebjærg skov (137 tdr. land) har en

rig vegetation; gedeblad langt op ad egestammerne; græs og urter er en plage for de unge bøge. Ligesom i Kongssøre skov de rankestætte træer af god race, i modsætning til i Ulkerup skov, hvor der er en dårlig race med sidegrenene, der genererer den lige væxt. Man sanker her olden og bog til udsæd i de andre skove. Der er væld i bunden, som samles i Møllerende, der selv i de tørreste somre har vand og har drevet en mølle; i renden ses lag af kildeskalk. Nordøstligst i skoven ligger i stranden Lommestenen, den største i Odsherred, 5 alen høj, på hvis flade mindst 20 mennesker kan stå. Indtil 1810 var skoven en bondegårds jord med oredrev, hvorpå en del gamle bøgetræer, som tilhørte godsejeren, medens underskoven var bondens.

Langs stranden og op til Grønlandshusene og om til Kongssøre skov, hvor man på Kongssøre høj (45 m.) med dens bøgebæstand har Odsherreds friluftsmødested (beværtning). Herfra først gennem smuk højskov, så på skrå ad sti gennem en lukket underskovs-løvgang til »Tingstedet«, i prægtige omgivelser ude ved stranden; derefter kønnere og kønnere langs kysten sydpå: ege og egekrat på strandsletten, udsigt til fyrré; bådeleje, ålegård og brændeplads ved Sandskredet. Helt ud på Kongssøre Nebbe; ingen boer mere her, og man kan således kun i båd komme fra Kissrup på Tusenæs herover og ikke omvendt. Det sydligste af skoven står på hævet havbund; bøgene er omrent lige så gode som i den øvrige del af skoven, men der er mos i bunden og der bliver ikke bøgeskov i næste omdrift. Fra Sandskredet ind i landet forbi kong Øreshøj (Langdysse) til skovfogedstedet og over dettes mark ad sti mod syd ind til Prinsehøje, to jættestuer, hvoraf den ene er godt bevaret med en vældig overligger, $3\frac{1}{2}$ m. lang.

Tidligere gik vejen Nykøbing—Holbæk over Kongssøre—Sidingefjord—Kisserup—Hørby—Holbæk fjord. Det var

»vejen over vandene«. Nu går dæmning over til Grevinge sogn; ved denne A bildøre (Sidinge) kro.

Landsbynavnet Bråde her sydligst på Egebjærg-halvøen er interessant. I Valdemars jordebog nævnes, at kongelev er »hele Stensved, hvad der ligger udenfor Brothæ«. Bråde er indhegningen som afspærre en halvø af hensyn til jagt eller andet. Holsteinborg, der begrænses af havet, hed før Bråde. Ved Gelting i Angel nævnes 1285 også, »hvad der ligger udenfor Brotæ«. På Sundevæld lå Brådeborg netop, hvor halvøen bedst kunde afspærres. Det nordøstligste Holsten overfor Femern er Brodde. Således har sikkert også det yderste af Egebjærg sogn været afspærret, og hvor indgangen lå til hegningen, dannedes en landsby med dette navn. At kongerne kom her for jagtens skyld, har vi lige læst.

IV. RØRVIG.

Vejen fra Nykøbing til Rørvig går for fodgængere østud gennem lindealleen. Ved Lergraven går man ikke til venstre. Ved husene yderst ved den plantage, man har haft på højre hånd, fører en sti nordøstlig gennem to stykker hede forbi en lille ejendom til vejskæringen, hvor indskriften står med de bekendte ord: »hvor plogen ej kan gaa osv.«. Så til venstre til Rørvig by, men vil man til Strandhotellet, da, hvor heden slutter, nok en gang til venstre om forbi Rørvig kirke ad sandet vej. Denne fodtur er trods det flade jordsmon af stor skønhed på grund af den på Sælland så usædvanlige vandring gennem hede, en hede, ud i hvilken fra amtsplantagen i nord graner og birke begynder at spredes; særlig i hedens blomstringstid står den røde lyng mærkeligt til de grønne birke. Til de andre farver på de danske øer kommer her også det hvide sand i alle opplojninger og de lilla fyrestammer. Også Rørvig kirke virker ved sin ensomme beliggenhed, ved sin sluttethed og fasthed. Var kirken borte burde man bygge der for at frembringe dens midtpunktsvirkning.

Går man over Rørvig by til Strandhotellet, fører vejen fra byen op over Højsande (21 m. over havet, 10—15 m. over omgivelserne), en ganske mærkelig klitvold, som

mod øst begrænser det flade sandfogne land om kirken mod Nørrevangs højere og mere bevaegede jordsmon.

Klittrækken skal være opstået om de risgærder, som bønderne satte netop for at standse sandflugten, og er sikkert meget ung. Endnu mindes ældre beboere, at de omliggende sognे blev tilsagte til at dæmpe sandflugten her, Sælands største næst efter Tisvildes; 1888 lå 788 tdr. land hen som hede, 51 som flyvesand, 77 var mose og kær. Første gang hører man tale om sandflugt 1527; sandet havde da aldeles ødelagt byens ene vang og endel af de to andre; nogle gårde var allerede forladte og øde og andre stod i fare for at blive det, da de bønder, som ikke var født på godset og ikke stavnsbundne, truede med at drage bort. Rørvig kirke vilde heller aldrig være kommet til at ligge, hvor den ligger, hvis sandet også oprindelig havde bredt sig her. Kirkens beliggenhed forudsætter ligefrem, at der omkring den i nord og vest har været ikke blot opdyrket, men også beboet område. Der skal også her have ligget en by Isby eller Isseby.

Højsande har sin skønhed i den vide udsigt, særlig over heden i vest, men ligeså meget ja mere i sig selv: ingen træer er så maleriske som ege og fyrré; hver krone er individuel, og det er netop disse træer, vi her har. Dertil hassel, lyng og en rigdom af bregner, liljekonvaller, gedeblad, brombær og vilde roser. Selv på den fattige jord viser sig Odsherreds fylde af blomster og buske. I Lokkemosen foran Strandhotellet er den insektædende soldugg almindelig. Pedersen-Mols har malet herinde. Man kan gå både foroven og forneden og bør helst gøre bægge dele; stierne krummer sig malerisk ud og ind, op og ned. Som så tit i Odsherred har man havet på flere sider: Nykøbing bugten, Isefjords Bredning, Kattegattet; det mægtige og det blide; belysninger af vandet med og mod solen samtidig.

En anden vej fra Nykøbing til Strandhotellet er langs Nordstranden. Er man først forbi Nykøbingfolkenes småhuse og afspærringer, har man havet i al dets skønhed og vælde og kun det; landet skjules af plantager. Gangen i det våde sand er fortræffelig, så man trættes ikke.

Rørvig kirke er af tegl, hvad der sammen med de spidsbuede vinduer tyder på en ret sen opførelse og derigennem igen på en ret sen bebyggelse; foroven er endnu på nordsiden fuldstændig bevaret en enkelt rundbuefrise; ligeså en rundbuet, profileret dør. En dygtig udført sengotisk udkråret altertavle hænger i skibet: Gudfader med Kristi lig; et krusifix er næppe yngre end 13. årh.'s første halvdel, vel samtidig med kirkens opførelse. Renæssanceprædikestol fra 1584. Altertavle 1868 af Roed: Kristus på korset med Marie og Johannes.

Rørvig by (kro) er en sømans-, ikke en fiskerby; 1890 levede af 496 indbyggere 21 af fiskeri, men 155 af skibs-fart, hvad der blandt andet forklarer af, at her tidligere var toldsted for hele Isefjorden. Sømændene fra Rørvig var Isefjordens fragtfarere til indenlandske steder, særlig København. Byens hygge skriver sig vel også fra dens egenskab som skipperby. Foran tolderens (senere lodsoldermandens) stormægtige gård maleriske trægrupper, og gården selv morsom fra 1694. Også gårdspladsen er gammeldags. Idylliske spaserestier langs stranden.

Frit og stort er der derimod ude ved Strandhotellet, bygget på skrænten ned mod Dybesø, over hvis smukke omrids man har havet, så langt øjet nærer, og til venstre den store amtsplantage. Det at Dybesø er løftet blot nogle fod over havet, er med til at give billedet særegenhed og karakter. Står man nede ved plantagen og vender ansigtet bort fra havet mod søen og skrænten, kan i kolde aftenbelysninger landskabet minde om det norske højfjeld; også Nordmænd får af sig selv dette indtryk.

Herlig er udsigten fra hotellets terrasse og bædre endnu fra vestgavlens andet stokværk: Dybesø, havet, Sælands Odde, Klint, bag et fladt terræn (den udtørrede Klint-sø) Lumsås by og mølle, en sænkning med Tengslemark mølle, Sexhøje, Borrevang, Nygård med mølle, Troldebjærg med dets fyrrer allermest fremtrædende, Nykøbing

vandtårn, by og kirke, Grønnehave, sindssygehospitalet, Annebjærg skov med den fremragende trægruppe på Manglebjærg, Rørvig kirke, der også her deler hele skuet, Ulkerup skov højt oppe bag åbent vand, Bræntebjærg med sin kæmpehøj på det nærmere liggende Nakkeland, Egebjærg mølle og kirke (høje træer), Stokkebjærg og Kongsgård skove langt ude, Rørvig by, Ovrø. Odsherreds bakke-silhouette bliver netop så smuk, så bevæget og anselig med den store flade til forgrund og kirken til at danne mellemgrund. Til den anden side ses Kullen.

Dybesø og Flyndersø kaldes lagunesøer. Dybesø ligger i 2 m.'s højde, den anden er så lavliggende, at den ofte overskyldes ved højvande og storm, og dens brakke vand passer hverken ferskvands- eller saltvandsfisk, mens Dybesø, der dannes af kildevæld, er fiskerig; den er 5 fod dyb.

Den nærmeste udflugt går ned til badestranden udfør Amtsplantagen, o. 250 tdr. land, der i det væsenlige er plantet af Holbæk amt, efter at amtsrådene ved en lov af 1867 havde fået tilsyn med flyvesandets dæmpning, men det er statsskovrider Beermanns fortjæneste på den dårlige bund og i det barske vejrlig at have nået så gode resultater. Der er endnu rester af *pinus maritima* (kystfyrr) med utrolig væxt; men det nåletræ, som i stor stil vil komme til at afløse bjærgfyrren, er *pinus contracta*; de ældste træer i Danmark af denne art findes i en stor gruppe nordvest for skovfogedhuset. Ligesom i Sonnerup skov groer også her et lille stykke bøg på det rene flyvesand. Med træerne har landfuglene holdt deres indtog: råger, spætter, skovskader og gøge; ud over Dybesø trækker vildænderne; storce og hejrer kommer her ofte.

Udflugten til Nakkeland, der er formet som en øxenakke, går over Rørvig by. Jorden bliver bædre med valmuer og kornblomster. Et rædselsfuldt forsamlingshus med påmalet skinnende Danebrog. Gå til venstre lige før

Nakke by og en kæmpehøj og om til den stejle klint Skredbjærg (25 m.) med smuk udsigt. I Borgebakken ved Nakkehoved nord for gården, 175' på den ene, 150 på den anden led, findes røde mursten i tusindvis og i flere mosehuller spor af grave. I Nakke by er i skolen indmuret indskrifttavlen fra Christian 6.s skoler:

Wii Siette Christian, som ved Guds Magt beklæde
den fjerde Frederik, vor salig Faders Sæde
og villig drage for Guds sande Kirke Sorg,
den wii skattere for hver Kongeriges Borg,
wii følge hannem i at bygge Skolen Muure,
og ønske, at vor Ået maae deri saa fremture,
at under deres Spirr Guds Ord ret læres maae,
at Gud sin Ære kand og hver Guds Riige faae.

Nedenunder et flovt vers fra 1892, medens man ikke kan frakende det gamle fynd, selv om det ikke er poesi. Videre til Bræntebjærg, en kæmpehøj og skrænt ud mod den udtrørrede Hovvig. Alle det nordlige Odsherreds fem bøgeskove ses; Troldebjærg; Nykøbing smukt ude over den flade vig; Lumsås mølle, Klint, havet, plantagerne, Rørvig, Halsnæs. Udsigten meget mere lukket end fra Skredbjærg.

Nørrevang er den anden halvø, hvoraf Rørvig sogn består; den som går ud mod Isiefjordens indløb. Hver af halvøerne var før en ø; desuden var der flere mindre, skilte ved sunde, som dog tidlig er blevet lukkede ved hævning og tilsanden. Gå fra Strandhotellet ned ad skrænten til højre, gå ud over den store øde fælled, men så op på klinten igen på skrå ad en morsom hulvej. Man kommer fra den største ensomhed, hvor foruden hotellet af menneskelige frentoninger kun Rørvig kirke var at se langt ude, op i forholdsvis frodig og helt opdyrket land, som sandflugten ikke er nået hen over. Forbi en hyggelig gård med maleriske træer, ud mod en gård med en stor træbevoxet kæmpehøj og så østpå; der er så Para-

dishaven på skrænten fra lerbakken ned mod strandvolden; lund og krat af el og birk og tjørn og hassel med frodigt blomstervæld. Hinsides Spodsbjærg fyr på den anden side Isefjorden har man Tisvilde Hegn.

Mer end af naturen bringes man dog i stemning af historien. Man kan sige med Jonas Lies digt: »Der går så høje bårer [bølger] ind breden Trondhjemsfjord, der roedes kæmperårer, og konger stod ved rør«, blot her sættes Isefjord istedenfor den norske høvdingfjord. Det er leden op til Lejre og Roskilde, vi ser ud over. Vi kan citere digtere fra Valdemar Rørdam til Øhlenschläger, ja tilbage til det oldengelske heltekvad om Beowulf fra o. år 700, der gemmer minder om danske historiske begivenheder ved 500: »Vel i et døgns tid drog over havet den bugede skibsstavn, brydende bølgen, — så øjnede de farende forude land, skinnende brinker og bratte skrænter og mægtige næsser: målet var nået og søfarten endt. Snelt fra snekken Vedernes flok satte fod på land og bandt deres havtræ; og mens brynerne klirred, de fagre hærklæder, takkede de Herren, at farten var lempelig leden over bølge«. Derefter kommer scenen mellem Beowulf og skjoldungkongen Hrodgars (Hroars) vagt, »som strandklinten vogted og bredden vernerde . . . at ingen fjende med fejdende skibshær i Danernes land skulde lovløst hærge.« Så fik Beowulf lov til at drage op til kongsgården, — »men skuden lå stille, bredbuget, stor, bundet med reb, med grundfæstet anker.« Efter at have dræbt trolden Grendel og hans moder, som hærged Hrodgars borg Hjorte, kommer de tilbage: »Den bugede snekke på sandet stod, den ringklædte skude, med skatte ladet, med foler og rustninger: masten ranked sig højt over Hrodgars herlige gaver . . . og snekken kløved bølgernes dyb, mens fra Daneland de stævned.« Her har også Hjørvard og Skuld stævnet ind med svig i sinde mod kong Hrolf; herfra er vikingeskibe føret ud på togter til England, herfra gik Vedenman med sine Roskildebrødre frem på søhanevis for at tugte Venderne.

Men mest interesse påkalder imidlertid Isøre som det sted, hvor i den tidlige middelalder de danske kongevalg skal være foregåede. Intet sted vilde heller have været bædre dertil. Midt i riget: om ikke fra det sted, hvor vi nu er, men fra Klint lidt længere vestpå i Odsherred, ser man fra Kullen til Jylland; man har alle det gamle Danmarks tre hovedlande for øje. Indenfor indløbet bag Halsnæs og Isøre er der gode ankerpladser, og var man uenig, kunde de stridende parter

gå afsides til rådslagning, hver til sin side af fjorden. Saxo lader da også flere steder den opfattelse komme frem, at almindeligt kongevalg fandt sted her. Men ved nøjere granskning af Saxo kommer man til, at der kun to gange virkelig har fundet møder af denne art sted ved Isøre, og at Saxo ud fra disse har draget en almindelig slutning.

Første gang var efter Sven Estridsens død 1076. Folkets stemning var delt; de fleste var angst for hans son Knuds dådstrang og var stemte for Harald Hen; kun Skåninger havde en modsat mening. De lagde sig her ved Isøre på østsiden, den øvrige flåde på vestsiden. Brødrene holdt ting hver på sit sted med sine tilhængere. Harald fremhævede sin førstefødselsret og talte om Knuds hårde sind i modsætning til sin egen vennesælhed. Ved løfte om at afskaffe alle onde love og give nye lemfældige fik han de fleste, »hoben« som Saxo siger, på sin side og lod nu gennem sendemænd Knud vide, at denne burde give afskald for ikke at vække borgerkrig, idet han dog også tilføjede trusler. Desuden lod han i smug sine talsmænd bearbejde broderens tilhængere ved gode løfter. Således faldt Knuds venner fra ham; selv sejlede han med kun tre skibe bort til Skåne uden at bryde sig om Haralds lokkende tilbud og gik i Vesterviking. I otte dage blev den nye konge her til råd og stævne.

Anden gang var 1104, da budskabet om Erik Ejegods død på Cypern var kommet hjem. Da var stemningen på Isøre ting for Ubbe, ligeledes Svend Estridsens son, af hensyn til hans alder, og den yngre broder Niels var også ivrig herfor; men Ubbe havde ikke høje tanker om egen dygtighed; han kendte godt, sagde han, sit eget sløvsind og holdt på, at man skulde tage hans broder med det livfulde sind. Så blev da Niels konge.

To gange nævner Saxo Absalon i forbindelse med Isøre. En gang blev han af modvind længe holdt tilbage i Isøre havn fra at komme til Danernes flædestævne ved Masnedø; han, som ellers var færdig før alle andre, blev utålmodig. Som han så lå og sov i løftingen af sit skib, drømte han, at han mødte biskop Tyge af Børlum, der bad ham huske, hvad han nu gjorde; så istemte han tre gange de vers, som det er sed at messe julenat. I dem lyder gang på gang: »imorgen«, og disse ord blev for Absalon, da han vågnede, et løfte om, at han næste dag skulde komme afsted. Han bød Astrad styresmand skynde sig at rejse mast; selv satte han sig til davren, men midt under denne kom Astrad og meldte, at stormen faldt af. Strax lod Absalon styre ud af Isøre-gab

og uden om Sæland ad den kant, børen blæste. Men folkene på de andre ledingsskibe, som var tyede ind i samme havn, og som også skyndsomt satte sejl til, kom ingen vegne, da vinden snart igen idelig sprang om. »Således lagde selv vind og vove bånd på sig til ære for Absalon, mens de ej havde villet føje de andre.« — Ti år senere (1170) var Absalon lige vendt hjem efter at have fulgt kongen til Jylland og lå med en stor flåde i havnen ved Isøre, da han så den norske jarl Erling Skakke komme sejrende, der mødte for at slutte forlig med Danmark. Erling havde kun fire skibe, og Absalon forbød sine folk at yppe noget fjendskab mod hans mænd, når de kom, og for ej at skræmme dem lå han helt stille, da de sejlede ind; først da tog han imod dem og fulgte dem over til kongen efter at have givet størstedelen af flåden hjemlov. Stykkerne af Saxo her og andensteds efter Jørgen Olriks oversættelse.

Isøres sydlige pynt er Skansehage med en skanse fra 1807—14 og koleralazaret; her kan også Isøremøderne være holdte på sletten nedenfor de høje skraENTER, der gav læ. Der er oftere her på sletten fundet hesteskO, hvis ringe størrelse fører dem langt tilbage i tiden. Havnen her mÅler endnu 6—8 fod vand eller nok til fortidens skibe. Isøres nordlige pynt er Korshage, der sikkert har navn af et her som sØmærke oprejst kors, hvilket vi også finder i andre havne på steder ved søen som Korsør og Korshavn. Her er fugleliv og klitrosler. Selve Isefjordens indløb skildrer Saxo således: »Her snævrer den salte sØ sig ind til et smalt sund, og de vilde vover bringes ind i et trængt løb mellem tvende strande. Midt i strædet ligger der sandbanker, som dølger en skjult fare for sØmanden; de lægges tørre af ebben, men overskyldes atter ved flodtid.« Skildringen passer den dag i dag; løbene er 3—4 m. dybe.

Den berømte norske sprogforsker Sophus Bugge lader Isung, der nævnes i det første Helgekvad i EddaeN som dræbt af Hodbrodd, være en poetisk repræsentant for Isefjorden. Når digtningen kalder Hodbrodd for Isungs bane, betyder det, at den fjendtlige konge har gjort et ødelæggende hærjetog ind gennem Isefjorden mod det gamle riges kongesæde. På samme måde har i Eddadigtningen Hodbrodd voldt Ægers dØ, dvs. han har også angrebet Danmark ved Ejderen (Ægersdør) og fældet grænsevagten der.

Næsseholm: Borgplads med tårn. Fot. Nationalm. II.

V. NYKØBING—ODDEN.

Ved vandtårnet børjer man af fra landevejen mod højre til det smuktliggende Nygård og Drøsselholm, eller man følger den endnu et stykke længere for at tage Troldebjærg med (se side 269). Herfra fører en vej stik mod nord over jærnbanen, eller man går over denne et stykke vestligere ad en sti, som rammer lige ind på Næsseholm voldsted, der tidligere har ligget i sØ, nu i eng, en 193' lang, 157' bred banke, midt på hviken der er det nederste af et firkantet tårn, opført af kamp og teglsten; også vestlig i banken er der rester af et tårn af de samme råemner og ligeså nordlig. Ved gården Drøsselholm ligeledes en borgrest, nu hegnsmur i en svinesti, 110' lang. Nygård nævnes 1355, pantsættes 1419 af kronen til bispestolen og indløses 1518.

Så ud på vejen til Odden og gennem Nyrup, hvor billedhuggerinden Nielsine Petersen (1851—1916) er født; og derefter ned til vejen nær stranden med den nye Klint-

søgård og den udtrørrede meget frugtbare sø tilvenstre, til byen Klint med store gårde og høje aske i læ af bakken. I Hans Nielsens gård interiør. Desværre er by og egn ved at blive opdaget af Københavnerne. Nordligst i byen op tilvenstre på bakken og forbi et par gårde ud til klinnen (35 m.). Vesten for den vestlige gård er udsigten smukkest: De to store roligt rundede bugter, mellem hvilke Klint skyder ud. Man ser Sælands kyst fra Tisvilde til Gníben, men man ser i det hele fra Kullen til Jylland. Tydeligt iagttages, hvorledes den lange Sælands Odde er dannet af ret høje øer, som da havet sänkedes, er blevet sammenbundne. Går man lidt mod syd langs bakkeryggen, får man også Klintsø-fladen med. Her kan der ikke være tvivl om, at der har været meget kønnere, før søen blev udtrørt. Ikke blot denne sø, men Højbysø, Nygårdssø og Pajesø må have gjort denne nordligste del af Odsherred overordentlig interessant i landskabelig henseende. Længere sydpå har Lammefjord og Sidinge fjord bredet deres blå flader, så hele Odsherred har set anderledes ud. Men endnu er her vidunderligt, skønnest måske mod sydvest over lyngklædte bakker til Sonnerup skov og Lumbsås; ualmindelig dejligt bølgende terræn. Ind mod land træder Troldebjerg og Sexhøj frem.

Klintebjerg indeholder så store kalkstensmasser, at man har kunnet oprette et kalkbrænderi og cementfabrik på dem; nu er de nedlagte. Der var også en meget stor mængde grønsandstensblokke fra tertiariden. — Klintsø var 460 tdr. land stor, den største i Nordvestsælland efter Tissø; sammen med landet om Sonnerup skov udgjorde den i litorinatiden en bugt af havet, hvad østersskaller og andre bløddyrrester vidner om; stenalderfolket har efterladt flere skaldynger. Partiet er så blevet spærret af fra Kattegattet ved strandvolde, som bedst kan iagttages vestligst i Sonnerup skov, men tildels er dækkede af flyvesand indtil 8 m.s højde.

Fra Klint ned i Sonnerup skov og tværs gennem denne fra skovløberhuset nordøstligst til skovfogedhuset midt på sydsiden ad morsom sti mellem graner og male-

riske fyrr, tilsidst gennem ung bøgeskov. Sonnerup ore-drev blev 1799 indtaget til skov, der nu er Odsherreds største, 528 tdr. Den ligger stærkt utsat for norden- og vestenvinden; dog står den unge bøgeskov ret frodig på det usleste sand; eg lykkes ikke; af østrigske fyrr, som i Odsherreds skove har lidt meget af lophodermium, er her exemplarer af udmarket væxt og også adskillige mindre sluttede partier. Bjaergfyrrene, hvis frø kom fra Jægerspris, skal derimod være den rene elendighed. Et angreb 1902 af den berygtede sommerfugl nonnen, som o. 1848 ødelagde Bromme plantage, drev over.

Når man fra skovfogedhuset er kommet op over banken i syd, har man igen et dejligt landskab; landevejen går nordfor en sækning, der på den anden side har særlig kraftige bakkelinjer, alle tre elementer, vej, dal og bakker, parallele; i høstens tid med kraftiggrønne roer, brune brakmarker, gylden hvede og hvide gayle i skygge bag træer. Det er ved landsbyerne Sonnerup og Holmstrup. Nu kommer havet med til bægge sider; man bliver næsten højtidelig, hvor landet smalner sammen, alt bliver så enkelt og stort. Trods den høje beliggenhed, 51 m. ved møllen, der er vor kending fra mange udsigtsbakker, ligger Lumbsås dækket mod de barskeste verdenshjørner midt på den en mil lange bakkeryg, der på det første stykke falder blidere af mod nord, men brattere mod syd. Udenfor denne sydskrænt igen er der et lavere bølgende forland før stranden; det giver landskabet set fra landevejen sin egen karakter.

Lumbsås kirke fra 1896 i dansk-romansk murstensarkitektur er ligesom kapellanboligen af Clemmensen. Altertavle af Tony Müller. Men — efter at man har fået en kirke af en af vores betydeligste arkitekter, om end ikke af hans bedste arbejder, bygger man det hæsligste forsamlingshus. — Afholdsbeværtning. — Glem ikke vest for Lumbsås at kaste blikket tilbage over Sonnerup skov til

Klint. Vi har her et eksempel på, hvor udmarket en nyplantet skov kan virke æstetisk, hvorledes hedeelskernes harme over tilplantning ikke altid er berettiget. Den ligger da også på fladen, men lader bakkerne urørte.

En husmandssøn fra Lumsås er politikeren og journalisten Niels Jakob Larsen (f. 1845), der som barn havde været vogterdrenge og med på fiskeri, så blev malerdrenge, seminarist, juridisk kandidat, 1873 var med at stiftte venstres første blad i hovedstaden, »Morgenbladet«, hvis redaktør han var til 1881, og fra 1881 til 1903 sad i folketingset som en af de moderates førere, særlig virksom for forliget 1894.

Fra Ellemosehøj inde tilhøjre (49 m.) har man en vid udsigt. Pudsigt nok: Gården bagved hedder på generalstabens kort Ellemosegård, men et reklameskilt ved landevejen for pensionatet her kalder den Ellehøj. Er det af romantiske grunde, den er blevet omdøbt, eller af praktiske? Fra Ellemosegård går man om til Nordstranden, der her er en høj klintekyst, udhulet af havet, tildannet af vinden, klædt af tjørnene, tiltrampet af kvæget i terrasser, blødt runderede, fyldt med lys og skygge. Langs denne strand bliver man ved, til det høje land ender, og man ved Tjørnholm kommer ud af Højby sogn, ud på den egentlige Sælands Odde og ned i fladen. Mens hele den lange »Lumsås« har stærke lerjorder, går vi nu over ufrugtbart jordsmon, grus og sand og strandvolde, afsatte af havet, der således har dannet en forbindelse med den lerø, hvoraf Oddens kærne består, og på hvilken man nu ser kirken og møllen i Overby knejse. Vender man sig om, har man Solås, det vestligste kratklædte hæld af det høje land; herindunder blev i Christian 8.s tid på hans hyppige jagter i Odsherred vildtet drevet af klapperne.

Tidligere har Odden bestået af større øer end dem, hvoraf der nu er rester i Overby—Yderby højfladen, i en række småøer i Overby Lyng og i Gniben, Kanebjærg og Rævhøj yderst

ude. Havet har taget sit. Hele Odden er 3 mil lang og kun en fjærdingvej bred, men Sælands Rev går yderligere meget grundet over en mil ud mod nord-nordvest; der står altid branding over det; en strækning ligger tørt ved lavvande. På Yderby Lyng har der ligget en større bostedsplads fra den ældre stenalder, men ellers er sognet fattigt på oldtidsminder. Oddens kirke skal før have ligget på Kapelbakken midt mellem byerne; der er fundet mursten og et slidt kampestensgulv og under dette skeletrester.

Dette kan muligvis være rigtigt, ti Odby kirke er ikke romansk, men tidlig gotisk fra o. 1300 med spidsbuede vinduer; den er ikke af kamp, men af tegl. Den tager sig godt ud med sine kamgavle, men er ikke ret stor, skibet oprindelig kun $18\frac{1}{2}$ alen langt. Indvendig er der intet interessant; fornødig er der ophængt en model af linjeskibet »Prins Christian«. På kirkegården er mindesmærket over de faldne fra kampen 22. Marts 1808. Vent ikke at finde en bautasten, men et helt pænt monument i den stil, empiren, man alene kunde tænke sig et mindesmærke udført i ved 1809, da det blev bekostet af kaptajn Friberg på Annebjærgsgård. Ialtfald er det langt bædre egnet til sin bestemmelse end den utilladelig smagløse opbygning for Willemoes, som sølieutentselskabet har rejst 1883. Grundtvigs fader var præst her 1766—76, Grundtvig selv var på Langeland blevet ven med Willemoes, og det blev derfor naturligt ham, som formede de ord, rigtig i lapisstil, rigtig egnede til at hugges i sten, der kom til at stå på mindesmærket. De kan ikke for ofte nedskrives:

De snækker mødtes i kvæld på hav,
og luften begyndte at gløde,
de leged alt over den åbne grav,
og bølgerne gjordes så røde.

Her er jeg sat til en bautasten,
at vidne for slægter i Norden:
danske de vare, hvis møre ben
under mig smuldre i jorden,

danske af tunge, af æt og af id,
ti skal de nævnes i løbende tid
fædrenes værdige sønner.

Vistnok året efter, 1810, fremstod hos Grundtvig på en vandring ud ad Strandvejen med udsigt til Kongedybet hans digt om Willemoes: »Kommer hid, I piger små«.

Vinter led og isen brast; — over brede vande
Christian med sin høje mast — lod fra Norrig stande ...
Snekken sejled under ø, — kæmper var omborde,
vikinger lå trindt på ø, — dog den sejle turde;
vikinger sig flokked brat, — lejred sig i dunkle nat
om den prude snekke.
Hist i Nord går Odden ud — mellem høje bølger,
der blev øen af stærke skud, — Christian ej sig dølger;
men som gamle Christian — står han fast på danske strand,
skønt hans blod udrinder.

Da Grundtvig 1844 med Københavnerne sejlede forbi Odden til det store stævne på Skamlingsbanken, fremsagde han selv indskriftverset, og de ombordværende istemmede: Kommer hid, I piger små.

På Nordstranden o. 2500 alen vest for Overby, ud for Rygård, »der hugg vor sidste orlogsmænd, ham til et bål de gjorde. På blodigrøde sand de gutter sprang fra horde« (Blicher). I gården udlænger skal der være flere fra »Prins Christian hidrørende stykker tømmer, nogle gennemsukede, vistnok af kardeskugler. I største korthed må kampen skildres. 18. marts henad aften fik kaptajn Jessen ordre til at forjage en engelsk fregat ved Sprogø så hurtigt som muligt, for at vore spansk-franske hjælpetropper kunde blive ført over Bæltet. Først den 21. kom skibet afsted. Kl. 1½ eftermiddag sås to orlogsmænd over to mil borte, som styrede ad Bæltet til. Kl. 3 passerede »Prins Christian« mellem Sælands Rev og Hastens grund, Kl. 5 var skibet tværs af Sejrø. Kl. 6 ankrede de to fregatter tværs vesten for Refsnæs, »Prins Christian« i mørkningen mellem Refsnæs og Sejrø noget over en mil fra de to andre. Syv Hornbækfiskere, der af egen drift gik ud for at advare Jessen mod tre andre engelske skibe, der var ankrede op mellem Hornbæk og Høganaes en halv time efter, at »Prins Christian« havde passeret Nakkehoved, nædede ham ikke. Næste morgen Kl. 8½ stod vort skib nordover sammen med de engelske, der satte pres på sejlene

for at nå det. Kl. 12 kom en engelsk fregat nordfra og gik vestover for at forene sig med de to andre. Det, Jessen vilde, var at trække de engelske skibe med sig nordpå bort fra Bæltet. Men nu opdagede man Kl. 2 to af de tre linjeskibe, der havde ligget ud for Hornbæk. Det lykkedes at komme udenom Revet kl. 5½, og man holdt så langt med dette i sydøstlig retning. Men da vinden løjede af, måtte der kæmpes, først med linjeskibet »Nassau« (før det danske »Holsten«), der var i »Prins Christian«s kølvand og snart nædede op på dette skibs læside. Her faldt Willemoes. »Stately« kom kort efter op på vor bagbordside. I den voldsomme kanonade faldt Dahlerup og mange menige. Engelskmændene sakdede ganske vist agterud for at reparere, men »Prins Christian« var allerede meget medtaget, og nu kom også fregatterne til, så Jessen var helt omringet. Han satte så sit skib fast kl. 10½ en kabellængde fra land og strøg flaget. Næste dag blev besætningen i stærk søgang ført ombord på de engelske skibe. Det lykkedes ikke fjenderne at tage skibet af grunden, uagtet de lettede det for kanonerne; om aftenen kl. 7 stak de så ild på det, og kl. 10 sprang det i luften. Foruden de ovennævnte dræbtes Soland og 61 menige. Fire lieutenanter og 370 mand sendtes til England, Jessen, den hårdtsårede næstkommanderende Rothe og 41 andre sårede og syge blev efterhånden udvexlede fra Gøteborg. Ligene af de faldne jordedes på Oddens kirkegård, og når i den følgende tid et lig skyldedes i land, blev det lagt til de andre. Tallene på mindestenen er ikke helt rigtige.

Turen ud til Oddens spids skal ikke lønne sig for fodgængere; forfatteren har ikke været der. Men i cyklernes og automobilernes tid er turen let at gøre, ligesom man kan tage tilbage til Nykøbing med disse befordringer. Ved Yderby er der en god, isfri havn, hvorfra meget ral udføres; på Yderby Lyng har allerede den ældre stenalders folk haft boplads. Yderst hæver sig de tre enkeltstående bakker: Rævhøj (11 m.), Kanebjærg (16 m.) og Gniben (14 m.). På Yderrevet er der 1896 bygget et 50 fod højt fyr, der brænder dag og nat; omrent ½ mil fra land er der på en røn en båke med et redningstårn, hvori der findes et kammer med levnedsmidler osv. for skibbrudne.

Afholdskroer i Overby, hvor man godt kan overnatte, og Yderby.

Højby kirke. Kalkmaleri: St. Mikael. Kopi. Nationalm. II.

VI. LUMBSÅS—HØJBY—ASNÆS.

Har man været på Odden, er man nødt til at vende tilbage til Lumbsås i det væsenlige ad samme vej, men man skal ikke være fortrydelig derover; turen er så smuk, og nu ser man alt i modsat retning og måske modsat belysning. Allerede den stejle opstigning til højdedraget ved Ebbeløkke er morsom; vi fik den ikke på udturen, fordi vi gik nedenom Nordklinten, og ligeså lidt blikket herfra over den lange Sælands Odde. Og fra Lumbsås slår vi ind på nye veje gennem det indre af det store interessante Højby sogn; eller måske først ved den vestligste gård i Holmstrup sønden for landevejen; så får man igen det udmærket smukke landskab ved Holmstrup og Sonnerup med, går derefter over åsen op og ned ad hulveje og stier; aldeles storladent! Syd for åsen søger man over

mod det fredede mindesmærke Stenstrup Troldestuer, det anseligste og bedst bevarede i sin art i Odsherred; ja hørende til de interessanteste i Danmark i det hele.

Det er to jætestuer med felles endevæg og med en stensat gang udgående fra langvæggene i hver stue. Hver stue omrent $6\frac{1}{2}$ m. lang, $2\frac{3}{4}$ m. bred og $2,15-2,20$ m. høj; gangene godt 5 m. lange, 1 m. høje og brede. Det hele har dannet et anlæg, og kamrene har været brugte skiftevis. Begge indeholdt nemlig både ældre og yngre sager, øxer og, hvad der først dukker op sent i stenalderen: dolke. Benyttelsen har strakt sig lige ned til bronzealderen; i et af kamrene fandtes lidt metal. 14—1200 år før Kr. har den sidste gravsættelse fundet sted. Ialt har man fundet skeletdele af omrent hundrede mennesker, halvdelen børn, et individ har været en dværg; selv gangene er blevet fyldte. Mændenes højde har været 1—2 cm. større end nu, kvindernes noget mindre; gennemsnitsalderen for dødens komme har været en del lavere end i vores dage. — Mellem Stenstrup og Lumbsås stod tidligere to trækors, et bøsseskud fra hinanden, og selv efter at de var faldet sammen, øgede de vejfarende stenbunkerne ved »Korsstenene«. Korsene var vel minder om en middelalderlig begivenhed, et mord eller lignende.

Lige ved Troldestuen boer parcellisten Laurits Jensen, der med mageløs ihærdighed, forståelse og intelligens har fået Højby sogns beboere med til at bevare sognets fortidsgenstande, ja fået disse samlede i en egen museumsbygning, inde i Stenstrup by, bygget af Einar Andersen, en ung arkitekt fra sognet selv, konduktør ved opførelsen af sindssygeanstalten ved Nykøbing. Man må bede hr. Jensen selv forklare museumsforeningens tilblivelse og virkemåde og sagerne selv; man får derved sin indsigt udvidet og får den største beundring for manden; havde hvert sogn i Danmark en så nidkær vogter af fortidens efterladenskaber, vilde disse være vel i behold. Hans museumsforening tæller over 150 medlemmer. Foruden museumssalen er der en egen bondestue. Af genstandene skal kun nævnes skibsklokken fra »Prins Christian«s vrag, støbt 1703, der var havnet som madklokke på Ellinge-

gård, en klud fra Willemoes' vest og en vise af en sømand i engelsk prison om kampen ved Odden, Mads Jepsen fra Odden selv, som ude fra skibet så sin kone hente vand og sit spæde barn hos hende. Endvidere redskaber fra den tid, hver by i Højby sogn havde sit marsvinslag, i de store byer to; trannen blev brugt til vinterbelysning. Glem ikke fotografimapperne. Stenstrup forsamlingshus er det ældste i Odsherred.

Den videre vej til Højby går gennem et stort åbent dansk landskab. Før den af Iver Bentsen byggede Sexhøjgård en dysse med en mægtig overligger, 5 alen lang og 3 alen bred, og en høj tærskel; den har vel altid været synlig over den lave høj, der blev dynget op på siderne. På dækstenen ses mod vest skålformede fordybninger, vist af religiøs betydning. Fra Sexhøje (51 m.) udsigt.

Nu kommer vi til sognets kirkeby. Højby sogn er endnu et af de største i Sælland, henved 12,000 tdr. land. Men kan man gøre en slutning fra det forhold, at kirkerne i Rørvig, Nykøbing og Odden ikke er tidlig middelalderlige, men mere eller mindre nærmende sig gotiken, har også indbyggerne fra disse kirkers område oprindelig sognet til Højby, og sognet har været 21,000 tdr. land stort eller mere end to kvadratmil. Det nuværende sogn har haft 16 landsbyer, af hvilke kun en, Ellinge, har en ældgammel endelse, to har navne på -by, hele otte på -torp, en på gård og fire på naturfremtoninger, hvilken sidste art af stednavne også er unge. Men de talrige mindesmærker, hvad enten de endnu er bevarede eller de er sløjfedet, og rige fund fra alle den forhistoriske tids perioder, ligefra skaldyngernes mennesker til folkevandringstidens, tyder dog på en tidlig og ret stor befolkning. Man tæller o. 150 gravhøje og 20 stengrave. Stednavneendelsen -by er en ret los, som ofte først senere er påhæftet det virkelige navn, og Højby kan antages oprindeligt at have heddet: at Høghum, ved Højene, som Hedeby at Hedium, ved Hederne. Den ligger nemlig ikke højt og ses ikke vidt om, men ligger omkretset af høje. Nu er den nærmest en småmandsby, mens gårdenne er flyttet ud. Byen har to andelsmejerier, idet de større leverandører dannede et nyt, da de ikke kunde sætte deres krav igennem om afstemning ved gene-

ralforsamlingerne efter tallet på malkekøer, ikke efter interesserter.

Højby (afholdsbeværtning) har en værdifuld kirke, omgivet af en meget smuk kirkegård. Oprindelig var den en almindelig kampestensbygning med lige korafslutning og med jernahl til indfatning om døre og vinduer, som man andensteds brugte frådstenen, og tildels op langs hjørnerne, men af anselige forhold, o. 28 alen lang og $12\frac{1}{4}$ alen bred i skibet. I to af skibets vinduer er der endnu rester af vinduernes rammer af egetræ, og norddøren kan skimtes. O. 1400 har kirken fået hvælvinger og teglstensstårn. Den sent middelalderlige, lidet fremragende altertavle med æselsrygbuer og gotisk arkadegalleri har i selve skabet en fremstilling af Korsfæstelsen; på fløjene henholdsvis Bebudelsen, Kristi fødsel, Kongernes tilbedelse og Getsemane, Kristus for Pilatus og Korsdragningen. Læg blandt de hellige tre konger mærke til den yngste: i tidens modedragt, med spidse støvler, der rynkes meget ved anklerne, med stramme hoser, kort jakke med lange ved håndledene meget videærmer, jakken sammensnoret, bæltet nede om hofterne. Alterbordsforstykket fra slutningen af 16. árh.; også i alterbordet er der ahl. Fortræffelige stolestader med adelsvåbener (på nordsiden Hardenbergs, Rosenkrantzes og Rosensparres, på sydsiden nr. 2 navnet Erik Skave, på nr. 9 1555); fra samme tid den smukke dør ind til sakristiet. Mærkelig blanding af gotik og renæssance: antikke akantusblade står som gotisk bladværk, gennembrudt og med gotiske spir. Den samtidige degnestol har også endnu gotisk foldeværk. Prædikestolen fra 1656 af Lorenz Jørgensen med Christoffer Urnes og Sofie Lindenovs våbner som adskillige andre i det gamle Dragsholm len. Mindetavle med portræt 1628 over præsten Eske Bertelsen. — Fra meget ældre tider den oprindelige granitfont med rebsnoning og en ligsten fra o. 1250 ved våbenhusdøren: to kors i krese.

Det interessanteste i kirken er imidlertid kalkmalerierne. Af den ældste dekoration ses der spor i smigen om et af skibets nordvinduer (røde og gule linjer og kvadre), på korets nordveg er der en frise med lotosblomster, men inderst og ældst våbnet med hjælmen, indvielseskorsset, den knælende præst og en løve; en indskrift med majusklær (altså ret gammel) er aldrig blevet farvelagt. Fortraeffeligt bevaret og restaureret (af Eigil Rothe) er hvælvningernes malerier fra o. 1400; adskilligt i disse har ikke behøvet

Højby kirke. Kalkmaleri: Ridder i festdragt. Kopi. Nationalm. II.

opfriskning eller fuldstændiggørelse, således i korets østre kappe Marie og i den vestre den meget smukke St. Mikael; ligeså St. Jørgens dragekamp, de Hellige tre konger, Fremstillingen i templet og de tre af kapperne i den tredje hvælving.

I Korhvælvingen: Kristus som verdensdommer mellem Marie og Johannes Døberen; ligeoverfor vejer St. Mikael sjælene; mod syd blæser en engel til dommedag; de døde rejser sig, bærende deres kister; mod nord sluger helvedesgabet de fordømte, mens en engel henter de frelste. I

Borren: Ringmur. Fot. Nationalm. II.

østligste hvælving i skibet mod nord lader kejseren St. Laurentius brænde, mens vi ligeoverfor har en hjemlig legende: »Olaf konning og broder hans vædded om Norge udenlands«; »hvilken af os bedst sejle kan, han skal være konge i Norgeland«. Den midterste hvælving i skibet har mod syd Bebudelsen og Hyrderne på marken, mod vest de Hellige tre konger, mod nord Fremstillingen i templet og mod øst St. Jørgens kamp med dragen. Endelig har den vestligste hvælving på sin nordkappe St. Jakob, på sydkappen en helgen, der stenes, mod øst St. Eligius, smedehelgenen, der skoer en hest, som er besat af en ond ånd, mod vest en ridder, der skydes af en skikkelse, som rider på en ko.

Henførelsen til Højby af grundlaget for folkevisen om de to søstre, der i kirken dræbte deres forførere, har intet på sig. Men der har i middelalderen boet adelsfolk i Højby; 1349 pantsatte hr. Jakob Karlsen (Rani) sin gård i Højby til Jakob Muus; 1362 gav hans sønner Karl og Ludvig fuldmagt til Gotskalk HemmingSEN (Degen) om at indløse gården, men

denne overdrog 1365 sin ret til kong Valdemar, som også udkøbte Jakob Muuses arvinger. Enten har kong Valdemar ikke benyttet Gotskalks overdragelse, eller også har Gotskalks overdragelse ikke været frivillig, hvad vi kan formode ved mange af kongens godstransaktioner, og han har i årene efter kongens død, da kongemagten var svag, og adelen igen rørte på sig, taget gården tilbage, ti 1377 gav han sin datter alt på »Borren« været en befæstning, vistnok en folkeborg, hvorfra en hel eghs beboere kunde tage sin tillugt i fejdetid. Nordmuren kendelig på en lang række træer og buske. Man kan ad stier komme rundt om søen og også tværs igennem den. Hvor har der været smukt, før søen blev udørret!

Lige øst for Højby station begynder den mærkelige Endemoræne, som fortsættes langs vestsiden af det høje morænelers plateau helt ned til Svinninge, hvor den også er synlig nær Asmindrup station; smukt iagttager man den ved at følge vejen fra Højby til Asmindrup gennem »Tinghulen«; her er der nogle lyngklædte pletter; ved Højby er den tilplantet. Morænen består af rækker af langeligt rundede bakker; i det indre af dem er der dels lagdelt grus og sand, dels moræneler og -grus uden lagdeling; overfladen er grus, der er stærkt rullet. Et tryk har bragt lagene, der fra først af var vandrette, i opretstående stilling. Mod vest ledsages dannelsen af meget lavliggende moser og hinsides dem flade grus- og sand-sletter. Under kørslen med jærbanen mellem de to stationer ses ligeledes alle fænomener tydeligt.

Fra Højby kan man tage bort med jærbanen, men man kan også vandre til Nykøbing over Troldebjærg (side 269) og Næsseholm; man kan over Tinghulen og Asmindrup søge om til skovene og Isefjorden; man kan følge endemorænen, men man kan endelig foretage turen til Høve og Asnæs, på hvilken man møder nye landskabsformer og geologiske jordsammensætninger. Først indtil Ellinge lidet bevæget grusområde, så skærer man den store moseflade, der er den yngste dannelse, så kommer man ud i saltvands-sand og grus, og dernæst følger man også efter at være kommet ud på landevejen en lille mil mønningen

Trundholm solvognen. Fot. Nationalm. I.

af en strandvold, indtil man står ved foden af de mægtige lerbakker op til Høve.

Hele det område, som på landsiden er begrænset af vinkel-linen Lumsås—Højby—Svinninge—Høvestrand, er gammel havbund — skaller findes helt ind mod jærnbanen — afspærret ved strandvolde og delvis dækket med flyvesand. Om de store kær-, mose- og engdannelser, hvis græsflader tiltrak folk på et primitivt landbrugsstandpunkt, ligger tre af Odsherreds sex ældgamle bebyggelser: Ellinge, Svinninge og Hønsinge, medens grus- og sandarealerne, der kan have ahl til underlag (jfr. Højby kirke), lige op til 19. árh. lå hen som hedeparter, tilhørende mange landsbyer; selv sådanne, hvis jord ikke nåede ud til stranden, som Tengslemark, Højby og Vig, havde deres »Lyng«. »Kongeparten« var statens; af Ellinge Lyng indtog den 1799 230 tdr. land til skovplantning; Jyderup skov er derimod dannet 1843 af fire nedlagte fæstegårde, Ussels-vang. Ellinge plantage er såre tarvelig; der er meget stærk mår; træernes højde er meget ringe. Jyderup skov har nok mager jord, men granerne når dog nogle steder en anselig størrelse, og enkelte steder er der nære bøge. Bøndernes fælleder er for største delen udstykkede til mange små parcellister, der vist gennemgående sidder dårligt i det og i høj grad er til byrde for fattigvæsenet i de ellers så rige går-dmandssogne. Allerede dr. Larsen siger: »Opdyrkningen burde aldrig være sket.« Mange af husene er i een længe og af hensyn til vinden i retning øst—vest. Er end den jord, vi vandrer henover, jævn og gold, har vi dog nærværet havets altid vellende flade og de mægtigste og stejlesté bakker både at se tilbage på og stile frem imod.

1 Ellinge var der i middelalderen en hovedgård, som hr. Gevert Bydelsbachs enke 1408 afstod til dronning Margrete; senere kom den til Roskilde bispestol, blev kronens ved reformationen, udlagdes efter enevældens indførelse til den flere gange omtalte rentemester Henrik Müller. — Syd for Ellinge ligger Trundholm mose. Omrent 1000 alen syd for går-dens havedige og lige så langt sydøst for det sted syd for gården, hvor landevejen slår et knæk, fremdroges 1902 af hidtil aldrig pløjet »jomfrujord« i plovfures dybde den berømte solvogn fra bronzealderen, ret interessantude i den flade, som har til nærmeste naboer tre af de ældste beboelser i herredet. Den er det mærligste vidnesbyrd om disse fjærne tiders gudsdyrkelse og kunde måske i det diminutive være en afbildung af den af heste trukne vogn, hvori et

virkeligt kultusbillede af solen er blevet kørt omkring. Det er blevet nedlagt, med vilje sønderbrudt, på en jord, som allerede havde en vis fasthed; det har ikke været nedgravet og ikke heller sænket i vand; det har været ofret en gud-dom, måske solguden, »for at sone en brøde, opnå en gunst eller under andet religiøst hensyn«. Hele materialet var støbt bronze med den ejendommelige stilfulde ornamentik (lige, buede, kreslagte eller spiralsnoede linjer) og teknik (punsling og udfylden med harpix), som netop hører bronzealderen til. Solen selv er ikke noget hjul, men er blevet slæbt frem af hesten, af hvis seletøj noget er bevaret; derimod står hesten på en virkelig lille vogn med fire hjul, som ved en fælles midtstang er knyttet til den tohjulsstilling, som bærer solskiven,

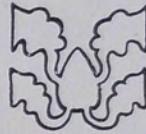
Hinsides Pindals kro, Sanatoriet og Høve skov (side 252) begynder opstigningen i bakkerne. For hvert skridt, man går fremad, bliver udsigten bagud friere og mægtigere og kystlinjens sving mere og mere henrivende. Fra Høve by rask ned til Asnæs (side 231).

VALLERIIDE - FLØRVE
FOLKEBOGSAMLING

H. V. CLAUSEN

FRA HOLBÆK AMT

TOPOGRAFISK-HISTORISKE SKILDRINGER

I unge Folk, som har raské Ben,
gaa trostig til Sjællands Moser!
fra Hegnet sig krummer den svaje Gren
helt fuld af de fineste Roser.
Og tag I kun tykke Stevler paa!
thi vil I paa Mosejorden gaa,
I kommer ej langt med lakerete.
Se Folket, der haardt under Slidets Tugt
kun dagligdags Dont studerte,
trods Nakbens Duvning og Ryggens Bugt,
trods Kaar saa tyngende droje,
har dog en Skælm i sit Øje.

S. SCHANDORPH.

KØBENHAVN

LEHMANN & STAGES FORLAG

* P. HAASE *

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1918